

BÁBAKALÁCS FÜZETEK – 18.

DÉL-HEVES TERMÉSZETI ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGE

A HEVESI FÜVES PUSZTÁK TÁJVÉDELMI KÖRZET
ÉS DÉL-HEVES TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLETEI

Réti fülesbagoly (F. A.)

Ludas-fertő (B. Cs.)

A HEVESI FÜVES PUSZTÁK TÁJVÉDELMI KÖRZET

A Hevesi Füves Puszták TáJVédelmi Körzetet a Heves megye déli részén elhelyezkedő, ember által formált pusztai élőhelyek, illetve az itt élő életközösségek védelme érdekében 1993-ban nyilvánították védetté, s a 2005-ben és a 2008-

ban történt bővítése után nyerte el jelenlegi kiterjedését, mely 16 114 hektár. A táJVédelmi körzet a dél-hevesi régió 23, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megye egy települését érinti, és 15 területegységből tevődik össze:

- Pélyi szikések (Pély, Jászivány és Tarnaszentmiklós települések határában)
- Hamvajárás (Nagy-fertő, Gulya-gyep, Garabont területrészekkel)
- Nagy-Hanyi-pusztá (Dormánd és Erdőtelek között)
- Kis-Hanyi-pusztá (Átány, Erdőtelek és Besenyőtelek községek határában)
- Csőrsz-árok (Dormánd és Erdőtelek közötti szakasza)
- Lógó-part (Kerecsend község határában)
- Magas-határ (Tiszanána község határában)
- Poroszlói-szikések
- Sarudi-tömb
- Hevesi-gyepék (érintkezve a Hanyi-ér egy szakaszával)
- Pusztafogacs (Tarnaméra, Erk és Boconád községek határában)
- Kétútköz
- Poroszlói gyepék
- Göbolyjárás (Nagyút, Kompolt és Tarnaszadány községek határában)
- Bene-terasz (Nagyút község határában)

A TÉRSÉG FÖLDRAJZA

A Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzet a Hevesi-sík, a Gyöngyösi-sík és a Hevesi-ártér kistájakon fekszik: nagyobb része magas-ártéri jellegű, közepes vízállású hordalékkúpsíkságon, kisebb része ártéri szintű tökéletes síkságon terül el. Az Észak-alföldi-hordalékkúpsíkság és a Közép-Tisza-vidék felszínét a Tisza, valamint a Bükkből és a Mátra vidékéről érkező mellékfolyóinak (Tarna, Laskó, Eger-patak) építő-romboló munkája formálta, valamint az itt élő emberek földhasználati, tájművelési tevékenysége.

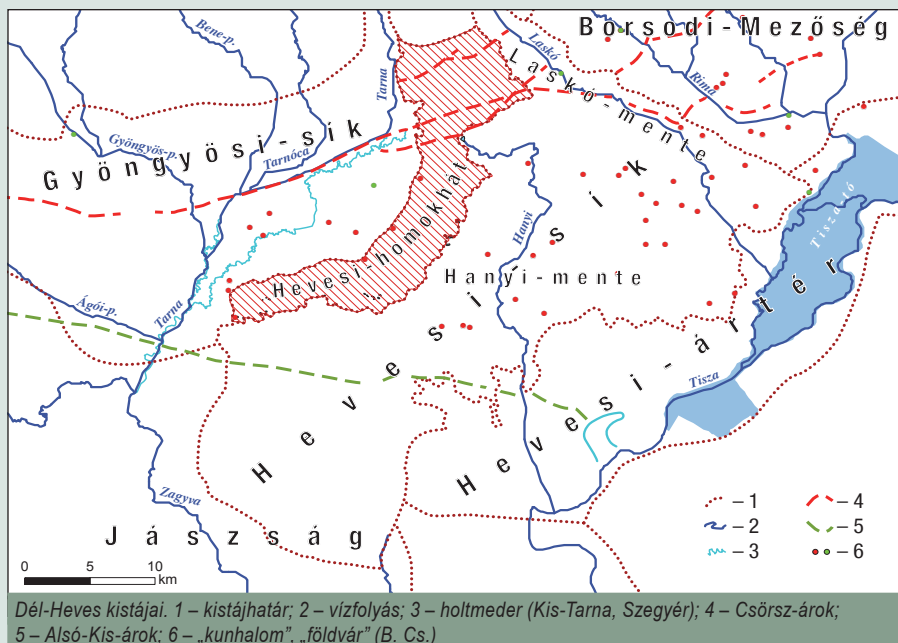
Az Észak-alföldi-hordalékkúpsíkság kistjai – a Gyöngyösi- és a Hevesi-sík – valójában a *medenceperemi teraszos hordalékkúpsíkságok* típusába tartoznak. Az Észak-magyarországi-középhegységből kifutó vízfolyások a pleisztocén folyamán az Alföld északi sávjában építették ki hordalékkúpjaikat. A Gyöngyösi-síkon a Mátrából érkező vízfolyások (Ágói-patak, Gyöngyös, Bene-patak, Tarnóca) és

Nagy-Hanyi-pusztá a Hevesi-síkon (F. A.)

a Tarna, míg a Hevesi-síkon az ős-Tarna, a Laskó és az Eger-patak akkumulálta hordalékát. A pleisztocén végén ezek a vízfolyások belevágódtak saját hordalékkúpjukba ártéri síksággá formálva környezetüket. A megmaradt hordalékkúpfelszíneket már a szél alakította tovább futóhomokformákat vagy löszös takarókat létrehozva.

Ezen medenceperemi (vagy heglábperemi) hordalékkúpsíkságok domborzatában három al-

A Hevesi-homokhát homokos térszíne (B. Cs.)

földi tájtypus – a futóhomokos és a löszrel fedett hordalékkúpsíkságok, valamint az ártéri síkságok – vonásai ötvöződnek. A Gyöngyösi-sík Tarnamenti és Tarnától nyugatra eső részét az ártéri síkságokra jellemző holtmedrek és morotvák tagolják. A Hevesi-homokhát az űs-Tarna kiemelt helyzetben megmaradt – löszrel fedett, illetve fedetlen futóhomokformákkal rendelkező – hordaléktakarója. A Hevesi-sík többi része alacsonyabb, alig tagolt löszfelszín.

A Hevesi-ártér a Közép-Tisza-vidék Taktaköztől Jászságig húzódó Közép-tiszai árterének része, melyet a pleisztocén végén az Ér völgyéből a Felső-Tisza-vidékre forduló Tisza oldalazó eróziója alakított ki. Ekkor megkezdte az addig a Berettyó vonaláig épülő hordaléktakaróba kanyarogva bevágódó Tisza a futóhomokos térszín letarolását. A Hevesi-ártér alacsony ártéri síkságának leggyakoribb domborzati formái a térségen áthaladó folyók irányváltozásait jelző elhagyott medrei és a morotvák.

A terület meleg, mérsékelten forró, száraz éghajlati körzetbe esik. Az ország legszárazabb tájai között található meg. A csapadék évi összege a területen 450–550 mm, amellett, hogy a csapadék bizonytalansága nagy. A legcsapadékosabb hónap a június. Ekkor az átlagos csapadékmennyiség 55–70 mm. A területen a hőmérséklet átlagos ingása nagy. Az évi középhőmérséklet 10,0–10,2 °C. A tél viszonylag kemény, a januári középhőmérséklet -2 és -3 °C között van.

Dél-Heves vízrajzának kulcsa a Tisza. A Hevesi-ártér egy részét napjainkban a Tisza-tó foglalja el (B. Cs.)

A hótakarós napok száma évente átlagosan 35 körül alakul, az átlagos hóvastagság 16–18 mm. A viszonylag hideg tél ellenére a kítavasodás korán elkezdődik, hiszen április 10. és 15. között a napi középhőmérséklet már eléri a 10 °C-ot, amely egészen október 20. környékéig nem is csökken ez alá. A nyár meleg. A júliusi középhőmérséklet 21–21,5 °C körül alakul. A nyári napok száma 75–85, a hőségnapoké 20–25. Az évi napfénytartam 1930–2000 óra között alakul. A télen gyakori köd nem kedvez a napsütésnek, a nyári félévben azonban a terület belesik a legoptimálisabb napfényellátottság zónájába.

A Hevesi- és a Gyöngyösi-síkot nagyfokú vízszegénység jellemzi, miután a térségben csak néhány jelentősebb felszíni vízfolyás található. Ezek a Laskó-patak, a Hanyi-ér, a Bene-patak, a Tarna és a Tarnóca, amelyek napjainkban szinte teljes hosszukon gátak között, szabályozottan folynak, így a környezetükre csekély hatást gyakorolnak. Ezen vízfolyások mellett több kisebb csatorna

A jégbe fagyott Ludas-fertő (B. Cs.)

A szikpadka eróziós kisforma (B. Cs.)

Fűzliget a Hanyi mentén (B. Cs.)

található, amelyek a korábbi évek gyakorlata szerint inkább csak a vízelvezetést szolgálják. A mélyedésekben, illetve a régi holtágak helyén – a csapadék függvényében, leginkább tavasszal, nyár elején – kisebb-nagyobb időszakos vízállások jelenhetnek meg, melyek később, a nyári melegebb periódusban kiszáradnak.

A terület talajtani szempontból igen változatos, hiszen a fő talajtípusokból kilenc nagyobb, négy kisebb kiterjedésben fordul elő. A térség talajainak jelentős része (53%) szikes, vagy sóhatás alatt áll. Ezek nagy része (összesen 35%) szolonyeces réti talaj. E nagymértékű szikesedés részben az 1970-es években létrehozott Kiskörei-víztározónak köszönhető, amelynek hatására a pangó talajvíz szintje megemelkedett, amely elősegítette e folyamatot.

A térség mintegy 60%-a szántóföldi művelés alatt áll, a gyepterületek aránya mindössze 12%.

Sajnos az erdőterületek szinte teljesen eltűntek, alig maradt néhány 10 ha-nál nagyobb tömb a térség szétszórott pontjain, melyek szinte kivétel nélkül telepített erdők. A védett terület legnagyobb részét a gyepek (47%) és a szántók (46%) teszik ki. Közel 5% a művelésből kivont területek, alig több mint 1% az erdők és fásítások aránya.

TÁRSADALMI JELLEMZŐK, GAZDÁLKODÁS

A térségre a falvas településszerkezet jellemző. Az elmúlt évtizedekben a tanyak felszámolódtak, a megmaradtak többnyire állattartó telepként funkcionálnak. A lakosság a hátrányos gazdasági helyzet miatt elvándorol, így módon a települések többségén az elöregedés jelei mutatkoznak. A munkanélküliség aránya országos viszonylatban rendkívül magas. A nehéz körülmények között élő lakosság a természeti értékekre jelentős negatív hatást fejt ki: ilyen a gondatlanságból nem megfelelő helyeken történő hulladékelhelyezés, a téli tüzelő illegális gyűjtése védett területen. Gondot okoz a kamilla, a csiga, a gomba gyűjtése, illetve a tarlók, gyepek égetése. A kisparcellás táblaszerkezet miatt a területen nagy a mozgás, így a zavarás is. A szemléletformálás hatására azonban látható ma már egy pozitív változás is. Egyre többen igénylik az egészséges természeti környezetet, illetve felismerik, értékelik a térség természeti kin-

A helyi lakosság megélhetésének elsődleges forrása a mezőgazdaság (F. A.)

cseit. Ennek következményeként ma már a területen dolgozó mezőgazdasági munkások, vadőrök, mezőőrök egyre gyakrabban keresik a természetvédelmi szakembereket azért, hogy közösen találjanak megoldást egy-egy problémára. A földhasználók és a természetvédelem kapcsolatában mérföldkőnek tekinthető a 2002-ben elindított agrár-környezetvédelmi program (napjainkban Magas Természeti Értékű Területek – MTÉT – programja), mely érdekeltté tette a térségben gazdálkodókat abban, hogy gazdálkodásukat a természeti értékek megóvásának igényéhez igazítva, azt szem előtt tartva folytassák.

A régió hazánk gazdaságilag elmaradottabb vidékei közé tartozik. Miközben a falvak lakossága rohamosan csökken, csak a Tisza-tó környezetében az állandó lakosság helyett a térségbe üdülni járók létszáma emelkedik. A térségben komolyabb ipari létesítmények nem találhatóak, a helyi lakosság megélhetésének forrása elsősorban a mezőgazdaság, illetve – különösen a Tisza-tó körül

– egyre jelentősebb mértékben a turizmus és a vendégforgalom. A kedvezőtlen adottságoknak köszönhetően a mezőgazdálkodás félintenzív jellegű: a hagyományos, alacsony ráfordítás-igényű növénykultúrák termesztése jellemző, az intenzív termesztést igénylő haszonnövények aránya átlagosan 25% alatti. A vetésszerkezetre jellemző a kalászosok (főleg őszi búza és tavaszi árpa) magas aránya, valamint a repce és napraforgó termesztése. Az állatállomány csökkenésével átmenetileg a lucerna területaránya is csökkent, de az egyre népszerűbb MTÉT-célprogramok igénylése folytán napjainkra ismét jelentős területeken termesztik. A gyepeket elsősorban tereltetéses legeltetéssel hasznosítják, amihez hozzájárul az MTÉT szabályozás is, amely ezt a használati módot részesíti előnyben. A nagyobb állattartó telepek egy-két kivétellel megszűntek, így a még fennmaradt gyepterületek részben kezelés nélkül maradtak, azokon kedvezőtlen szukcessziós folyamatok indultak el.

A Hevesi-homokhát tanyavilága mára felszámolódott (B. Cs.)

Szent Vendelnek, a pásztorok védőszentjének szobrai az állattartás hajdani jelentőségére emlékeztetnek (B. Cs.)

NÖVÉNYVILÁG

A térség növényföldrajzi értelemben a Tiszántúli flórajárás (*Crisicum*) részét képezi. Mindemellett a növényzet fajösszetételén északon a dombvidéki, hegylábi területek, délen pedig a Tisza növényzetformáló hatása hangsúlyosabban jelentkezik, így egyfajta átmeneti jellege is kiemelhető a kistájnak.

Az alföldi kultúrtájja alakított területek növény-tani kutatása messze elmaradt a tudósokat jobban vonzó hegy- és dombvidéki területekétől. Mára a több ütemben megvalósult tájvédelmi körzet bővítését megalapozó botanikai feltárás révén alapos képet kaphatunk a terület flórajáról és növényzetéről. A területen közel 900 növényfaj fordul elő, mely jelentősnek mondható. (Összehasonlításképpen a Tisza bal partján elterülő Hortobágyi Nemzeti Park tágabb környezetéből 951 növényfajt mutattak ki.)

A jelentős természetátalakító beavatkozások miatt (homoki tölgyesek kiirtása, mocsarak, lősz-

puszták feltörése) igen magas azon védett növényfajok száma, melyeket kipusztultnak kell tekintenünk a térségből: pl. tátorján (*Crambe tatarica*), szártalan és érdes csúdfű (*Astragalus exscapus*, *A. asper*), sömörös kosbor (*Orchis ustulata*).

A legmarkánsabb növényzeti típust a szikesek adják, melyek kialakulásában és fennmaradásában nagy szerepet játszottak az emberi hatások, ugyanakkor ősi szikes mozaikokat is feltételezünk a terület déli részén. A szikesek a változatos mikrodomborzatnak megfelelően mozaikos élőhelyeket alkotnak. A mozaikosság a vízborítás időtartamától, valamint a talaj szikesedésének és eróziójának a mértékétől függ. Az ezt legjobban reprezentáló padkás szikesek legszebb képviselői a pélyi szikeseken a Hosszú- és Ludas-fertőben, a jásziványi Templom-dűlőben, illetve a Sarudi-tömbben találhatóak. A szikes laposok („fertők”) zsiókás, sziki harmatkásás, hernyópázsitos mocsaraiban és rétejein él a pannon bennszülött kiséfűszű aszat (*Cirsium brachycephalum*), a sziki here (*Trifolium*

A mocsarak számos botanikai érték élőhelyei (R. R.)

angulatum) és a sziki boglárka (*Ranunculus lateriflorus*). A mocsarakat a szikerek kanyargós hálózata veszi körül, melyben dominánsak az egyéves fajok, úgymint a kígyófarkfű (*Pholiorus pannonicus*), a vékony útifű (*Plantago tenuiflora*) és az egérfarkfű (*Myosurus minimus*). Legkiterjedtebbek a cickóros (*Achilleo-Festucetum pseudovinae*) és az ürmös sziki gyepek (*Artemisio-Festucetum pseudovinae*), melyeket hagyományosan legeltetéssel hasznosítanak. A csapadékosabb években a belvizes szántók peremén, mocsarak szegélyében megjelentek a törpekákás iszapnövényzet (*Eleochari aciculari-Schoenoplectetum supini*) képviselői is, úgymint a heverő iszapfű (*Lindernia procumbens*), a pocsolyalátonya (*Elatine alsinistrum*), a magyar látonya (*Elatine hungarica*) és az iszaprojt (*Limosella aquatica*). Vegetációtörténeti szempontból érdemes még kiemelni egy szikésekhez köthető – de lőszfajokban is gazdag – értékes növénytársulást: a sziki erdőspusztá-rétet (*Peucedano-Asteretum sedifolii*), melynek legértékesebb

állományai a dormándi Nagy-Hanyiban találhatók. Jellemző védett fajai a fátyolos nőszirm (*Iris spuria*), a sziki kocsord (*Peucedanum officinalis*) és a réti ősziróza. (*Aster sedifolius*).

A lőszgyepeket jórészt már a neolitikumtól kezdve feltörték és hasznosították. Maradványaik főleg határmezsgyéken, sáncokon, illetve a szikésekből kiemelkedő lőszös hátaikon találhatók meg. A tájvédelmi körzet értékes lőszfajai közül érdemes kiemelni a macskaherét (*Phlomis tuberosa*), a változó gurgolyát (*Seseli varium*), a hibrid gyűjtőványfűvet (*Linaria kocianovichii*) és a hengeresfészű peremizst (*Inula germanica*). Hegylábperemi lőszgyepeken dombvidéki elemek is fennmaradtak, mint például a Janka-tarsóka (*Thlaspi jankae*), a piros kígyószisz (*Echium russicum*) és az epergyöngyike (*Muscari botryoides*). A szintén védett Kerecsendi-erdőhöz („Fácános-berek”) illeszkedő Lógó-parton a hegylábperem sztyepp- és erdőssztyepp fajokban gazdag „virágoskertje” található meg, olyan alföldi kuriózumokkal, mint

A sárga nőszirm a mocsarak növénye (F. A.)

Sztyepprétek növénye a macskahere (K. G.)

Szikai őszirozsa (S. A.)

leánykőkörcsin (*Pulsatilla grandis*), bugás veronika (*Veronica spuria*) és keskenylevelű árvalányhaj (*Stipa tirsá*). A löszpusztákkal szemben a homoki vegetáció szinte teljesen felszámolódott, azonban Kitaibel Pál útleírásaiból (XIX. sz. eleje) ismertté vált Hevesi-erdő az egyik legértékesebb homoki erdőssztyepp erdők lehetett. Ma itt szántóföldek, jellegtelen akácok és gyümölcsösök tenyésznek.

A selyemkáró agresszívan terjedő invazív növény (S. A.)

A térség telepített tölgyeseire (pl. pélyi Makkos-erdő, mezőtárkányi Rátkai-erdő) jellemző egyes dombvidéki fajok betelepülése, melyek közül különösen a páfrányfélék/pl. szálkás- és erdei pajzsika (*Dryopteris carthusiana*, *D. dilix-mas*)/ és orchideák/pl. fehér és kardos madársisak (*Cephalanthera damasonium*, *C. longifolia*), széleslevelű és Tallónószófü (*Epipactis helleborine*, *E. tallosii*)/ együttes megjelenése érdekes.

A térség erdőszültsége nagyon alacsony, alig éri el az 5%-ot. Tájképileg a szántóföldek és a megmaradt gyepek mentén található szórvány fasorok, magányos fák a jellemzőek. Ezek nagy részben tájidegen fajkból állnak, keskenylevelű ezüstfa, fehér akác valamint a szövetkezeti időkből ránk maradt különböző nemes-nyár klónok. Ezek a fasorok nagyon jól illeszkednek a szántók és gyepek alkotta mozaikos elrendeződésbe. Annak ellenére, hogy természetvédelmi szempontból megkérdőjelezhető e fajok létjogosultsága hazánkban, a térségre jellemző szélsőséges időjárási körülményekhez, szikes talajokhoz és ezek rendkívül ingadozó víz-háztartásához nagyon jól alkalmazkodtak és kiváló fészkelési lehetőséget nyújtanak a Hevesi-sík különleges madárvédelmi terület gazdag madárvilágának, különösképpen a védett és fokozottan védett ragadozó madaraknak, valamint a szalakótának. A régió hazánk gazdaságilag elmaradottabb vidékei közé tartozik, ami maga után vonja a folyamatos illegális fakitermeléseket. Számos fasor, erdőfolt gyérült meg, vagy tűnt el teljesen, ami a fás növényzethez köthető fajok visszaszorulásához vezetett. A fasorok kiöregedésének (ez elsősorban a nyarasokra vonatkozik), másrészt a folyamatos illegális, fakitermeléseknek köszönhetően a nemzeti park igazgatósági vagyonkezelésben lévő földterületeken megkezdődtek a fafajcserés átalakítások és felújítások. Hazai fajokkal próbáljuk pótolni és szükség esetén, új területeken fásítások létrehozásával kiegészíteni az eltűnedező fasorokat, kisebb erdőfoltokat. Egyre nagyobb problémát jelent azonban a kisebb-nagyobb vízfolyások (Tisza, Laskó, Hanyi)

mentén agresszívan terjeszkedő és a csatornák, utak mezsgyéjén már egyre gyakrabban megtalálható bálványfa is.

A régióban mindösszesen néhány helyen találni foltszerűen, a világháborút követő évtizedekben telepített, egy tömbben elhelyezkedő erdőfoltokat. Ilyen többek között a pélyi Makkos erdő, a mezőszemerei Prónai-erdő, vagy a besenyőtelki Disznós-kert és Rátkai-erdő. Ezekhez többnyire hazai fajokat használtak, így kocsányos tölgy, fehér nyár, magyar kőris és vadkörte alkotja főleg ezeket az állományokat. Ezek megőrzése fontos természetvédelmi feladat, mert botanikailag és zoológiailag is nagyon értékes fajok kötődhetnek hozzájuk.

Egyes vízesebb termőhelyeken, mint a Tisza mente, Erk – Tarnaörs környezetében, de elszórtan a tájegységben több helyen találkozhatunk kisebb-nagyobb nemes nyár ültetvényekkel. Ezek rendeltetése elsősorban faanyagtermelés, azonban ha védett területen található, akkor fakitermelést követően hazai fajokkal való felújítási kötelezettség keletkezik.

Fátyolos nőszirm (F. A.)

A facsoportok üde színfoltjai a pusztának (S. A.)

Nagy tűzlepke (L. Gy.)

Kis apollólepke (T. L.)

ÁLLATVILÁG

A Hevesi-sík természeti értékei sokáig csak töredékesen voltak ismertek. A Tájvédelmi Körzet létrejöttét követő módszeres felmérések és kutatások tették lehetővé a rendkívül változatos élővilág feltárását. A zoológiai kutatások hamar arra a következtetésre vezettek, hogy a térség „kultúrtáj” jellege ellenére, vagy éppen amiatt, a változatos élőhelyek sokasága és azok egyedi, térségre jellemző mintázata sokszínű, fajgazdag állatvilág létét biztosítja.

GERINCTELEN FAUNA

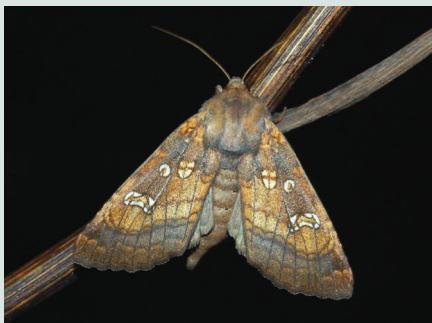
A gerinctelen fauna kutatása az elmúlt másfél évtizedben vált intenzívvé a tájvédelmi körzet alapállapot-felmérése, majd a különböző adatgyűjtést célzó és monitoring jellegű vizsgálatok

során. Mára elég jól ismert a terület a lepkék, futóbogarak, egyenesszárnyúak és pókok előfordulását illetően. Annak ellenére, hogy a térség elsősorban mezőgazdasági jellegű, a mozaikosan megmaradt természetközeli élőhelyek, különösen a gyepragmentumok számos ritka, védett gerinctelen faj élőhelyeit jelentik.

A nagylepkék közül eddig 330 fajt sikerült kimutatni a területről, ez a hazai fajok több mint 25 %-át jelenti, ebből 50 nappali és 280 éjjeli lepke. Ezek közül több természetvédelmi szempontból jelentős, 3 faj fokozottan védett, 20 faj védett, 20 faj pedig faunisztikai érdekességnek nevezhető. A fokozottan védett fajok közül a csertőlgöyön élő magyar tavaszi fésűsbagoly (*Dioszeghyana schmidtii*) néhány nagyobb erdőfoltból ismert. A sziki kocsordon élő nagy szikibagoly (*Gortyna borellii lunata*) több gyepragmentumból is előkerült,

Magyar tavaszi-fésűsbagoly (Cs. Zs.)

Nagy szikibagoly (J. Á. Cs.)

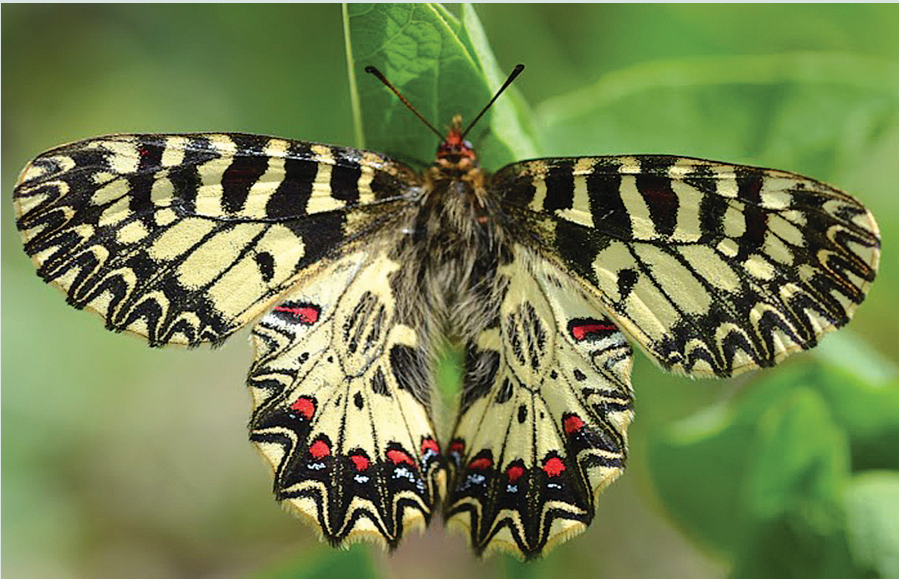
míg a sziki ürömön fejlődő sztyeplepkét (*Catopta thrips*), eddig csupán egyetlen löszgyeppből sikerült kimutatni. Mindenképp említésre méltó, védett éjjeli lepkefajok még a magaskórós növényzethez kötődő törpeszender (*Proserpinus proserpina*), és a búzavirágos-pipacsos-szarkalábas táblaszegélyekhez kötődő szarkaláb-bagoly (*Periphanes delphinii*). A nappali lepkék közül számos védett faj megtalálható a területen, így az erdőfoltok aljnövényzetében keltike-fajokon fejlődő kisapollólepke (*Parnassius mnemosyne*), a csatornaparti és útmenti farkasalmás szegélyekhez kötődő farkasmalepke (*Zerynthia polyxena*) és a lóromos mocsárréteken élő nagy tűzlepke (*Lycaena dispar rutilus*). Ez utóbbinak rokona a félszáraz gyepekre jellemző ibolyás tűzlepke (*Lycaena alciphron*) és a sztyepp élőhelyekhez kötődő kis tűzlepke (*Lycaena thersamon*). A terjedőben lévő, *Viola*-fajokon élő ritka zöldes gyöngyházlepke (*Argynnis pandora*) pedig az utóbbi években a Hanyi-parton is megjelent. Az éjjeli lepkék közül

Sztyeplepke (K. T.)

Törpeszender (L. Gy.)

Farkasmalepke (L. Gy.)

Szemfoltos cincér (F. A.)

Orrszarvűbogár (Sz. T.)

előkerült néhány faunisztikai érdekesség is. Ezek közül a legjelentősebb a vándor kertibagoly (*Lacanobia blenna*) és a zömök sárgafűbagoly (*Noctua interjecta*) egy-egy adata. E vándorlásra hajlamos fajok hazánkban nagyon ritkák, csupán egy-két lelőhelyről ismertek. A sziki szegfűbagoly (*Hadula dianthi hungarica*) endemikus alfajunk, lokális, erősen kötődik a szikésekhez.

A futóbogarak közül eddig több mint 212 fajt mutattak ki a térségben, ez a hazai fajok 40%-át jelenti. Külön érdekesség, hogy a területéről 2005-ben előkerült egy Magyarország faunájára új faj, a *Dyschirius benedikti* is, mely azóta sem vált ismertté máshonnan. A nagytestű *Carabus* fajok közül a szikes mocsarakban szinte mindenhol előfordul a ritka, védett szárnyas futrinka (*Carabus clathratus*), szárazabb élőhelyeken pedig a mezei futrinka (*Carabus granulatus*) és az aranypettyes

bábrabló (*Calosoma auropunctatum*) példányai-
val találkozhatunk. A kisebb testű Carabidae-fajok közül is számos ritka, a szikésekhez kötődő faj megtalálható (*Brachinus bipustulatus*, *Brachinus nigricornis*, *Harpalus attenuatus*, *Microlestes negrita*, *Notiophilus laticollis*, *Poecilus puncticollis*, *Pterostichus aterrimus*, *Pterostichus chameleon*, *Pterostichus inquinatus*). Ezek közül talán a leg-
ritkább a Magyarországon eddig mindössze két lelőhelyről ismert: *Microlestes negrita*. Így a Hevesi-síkon található a faj harmadik bizonyított hazai előfordulása.

A futóbogarakon kívül a lemezescsápú bogarak között is akadnak olyan ritkaságok, melyek a területen nagy egyedszámban fordulnak elő. Ilyen a védett magyar virágbogár (*Potosia ungarica*), melynek csak a Kerecsendi-erdőből volt ismert adata, célzott kereséssel a fajt több mint 20 új

Sisakos sáska (Sz. T.)

Vidrapók (R. R.)

lokalitásból sikerült kimutatni. A kevésbé kötött talajú gyepek bogáncsos szegélyeihez kötődik, ahol nem a növény virágán, hanem annak szárán táplálkozik, a levélhüvelyek tövéénél szívogatva. Rokona, a szintén védett pompás virágbogár (*Potosia aeruginosa*), mellyel csak az erdőfoltok környékén találkozhatunk, nem látogat virágokat, a fák nedveit szívogatja. Mivel a lombkoronában repül, így ritkán kerül szem elé, kevés adata ismert. További védett bogárfaj a ritka holdszarvú ganélytűró (*Copris lunaris*), mely a legeltetéssel kezelt gyepekben néhol még megtalálható, de egyedszáma alacsony.

Az egyenesszárnyúak közül karakterfajnak számít az imádkozó sáska (*Mantis religiosa*), a szemölcssevő szöcske (*Decticus verrucivorus*), de érdemes megemlíteni a ritka, pusztai élőhelyekhez kötődő sisakos sáskát (*Acrida hungarica*) is.

A pókfauna tipikus, az alföldi szikesekre jellemző. A szikes mocsarakban él a ritka, védett fajok a parti vidrapók (*Dolomedes plantarius*) és

a bűvárpók (*Argyroneta aquatica*). A talajlakó fajok közül mindenképp meg kell említeni a szintén védett szongáriai cselőpókot (*Lycosa singoriensis*), hazai legnagyobb testű pókfajunkat. A nappali időszakban a farkaspókok, mint a pusztai farkaspók (*Pardosa agrestis*), éjjel pedig a kövipókok vadásznak, fogóháló nélkül. Számos unikális érték képviselteti magát a területen, mint például a mézspókok közé tartozó *Titanoeca veteranica*, vagy a kövipókok közé tartozó *Micaria rossica*.

GERINCES FAUNA

A zoológiai értékek között a gerinces fauna a leginkább kutatott, ennek megfelelően leginkább feltárt csoport.

A halakat elsősorban a nagyobb vízfolyásokban vizsgálták. Viszonylag gazdag a terület halfaunája, például a Hanyi-érből 22 fajt sikerült kimutatni. Külön említést a területen stabil állománnyal bíró, természetvédelmi oltalom alatt álló fajok érdemelnek, mint a kurta baing (*Leucaspius delineatus*), a

Déli fehérsávú keresztspók (B. Cs.)

Szongáriai cselőpók (F. A.)

Zöld levelibéka (S. A.)

Vízisikló (J. T.)

szivárványos ökle (*Rhodeus sericeus*) és a vágó csík (*Cobitis taenia*).

A kétéltűek igen nagy egyedszámban képviselik magukat a számukra alkalmas élőhelyeken. Egy csapadékosabb időszakban egy-egy este akár több ezer béka hangját is lehet hallani néhány nagyobb vízállás mellett. A leggyakrabban előforduló fajok a vöröshasú unka (*Bombina bombina*), a zöld levelibéka (*Hyla arborea*), a barna ásóbéka

(*Pelobates fuscus*) és a zöld varangy (*Bufo viridis*), de kora tavasszal a mocsári béka (*Rana arvalis*) néhány példánya is előkerülhet egyes helyeken. A vizes élőhelyek vizsgálata során csapdázással sikerült kimutatni a pettyes gőte (*Triturus vulgaris*) és a dunai tarajos gőte (*Triturus dobrogicus*) jelenlétét.

A hüllőfajok tekintetében a terület rendkívül szegény. Mindössze a mocsári teknős (*Emys orbicularis*) és a vízi sikló (*Natrix natrix*) fordul elő a vizes területek közelében, valamint a fűрге gyík (*Lacerta agilis*) a száraz gyepeken.

A két évtizedes gerinces-zoológiai kutatások eredményeként megállapítható, hogy a Hevesi-sík természeti értékleltárának legjelentősebb részét a térség rendkívül gazdag és sajátos összetételű madárvilága képezi. A tájvédelmi körzet megalakulását megelőző időszakról kezdve napjainkig folyamatos felmérések és vizsgálatok tárgyát képezi e fajcsoport, így átfogó és naprakész információkkal rendelkezünk az egyes fajok státuszáról, állományviszonyaik alakulásáról. Különösen igaz ez a ritkább, kiemelt természetvédelmi jelentőséggel bíró fajok esetében, de a tájra jellemző madárközösség gyakoribbnak mondható karakterfajai is rendszeresen felmérésre kerülnek.

A hazánkban ez idáig bizonyítottan előfordult több mint 400 madárfaj közül a térségben 277 fajt sikerült kimutatni. Ez a fajgazdagság együttesen köszönhető a tájra jellemző élőhelyek változatos-

A vörös vércse gyakori ragadozó madarunk (F. A.)

Pajzsos cankók (L. L.)

ságának, valamint a szomszédos régiók eltérő földrajzi-élőhelyi adottságainak. A Hevesi-síkot övező hegylábak, azokról a térségbe lefutó folyóvizek, valamint a Tisza, mint fontos vonulási útvonalak közelsége együttesen járulnak hozzá e változatos madárvilág kialakulásához.

A térség legjelentősebbnek tekintett madártani értékét a globálisan veszélyeztetett tűzok (*Otis tarda*), valamint a ritka, fokozottan védett ragadozómadár-fajok, mint például a parlagi sas (*Aquila heliaca*), a kerecsensólyom (*Falco cherrug*), a kék vércse (*Falco vespertinus*) és a hamvas rétihéja (*Circus pygargus*) állományai jelentik. Mindezen fajok védelmét sokrétű faj- és élőhelyvédelmi programok szolgálják, minek eredményeképp fészkelő állományaik a legtöbb faj esetében országos viszonylatban is jelentőssé váltak. Szintén fokozott figyelmet érdemel a szalakóta (*Coracias garrulus*), melynek térségi állománya meghaladja az országos állomány 20%-át, valamint a mező-

gazdasági környezetben költő, fokozottan védett ugartyúk (*Burhinus oedicnemus*). Az időszakos vízállások néhány fészkelő és annál több átvonuló, a térségben megpihenő vízimadárnak nyújtanak alkalmas élőhelyet. Ebben az időszakban partimadarak százai jelennek meg a „vadvizeken”. A pajzsos cankók (*Philomachus pugnax*), az aranylilék (*Pluvialis apricaria*), valamint a réti

A mezei pacsirta a gyepek karakterfaja (F. A.)

Töviszúró gébics (F. A.)

Rozsdás csaláncsúcs (B. P.)

cankók (*Tringa glareola*) mellett igazi ritkaságok is előkerülhetnek, mint például a cankópartfutó (*Tryngites subruficollis*), amelynek második hazai megfigyelése a pélyi szikésekhez kötődik.

Az utóbbi években a területen táplálkozó vadludak száma is jelentősen megnövekedett. A Tiszatavon éjszakázó madarak nagy létszámban keresik fel napközben a térség szántóit. A madarak legnagyobb része nagy lilik (*Anser fabalis*), illetve nyári lúd (*Anser anser*), de az utóbbi években rendszeressé váltak a globálisan veszélyeztetett vörösnnyakú lúd (*Branta ruficollis*) és kis lilik (*Anser erythropus*), illetve a hazánkban szintén ritka apácalúd (*Branta leucopsis*) kisebb csapatai is.

A pusztai környezet telelő ragadozó madarak számára nyújt megfelelő táplálkozó területet, így téli időszakban jelentős állományai jelennek meg a gatyás ölyvnek (*Buteo lagopus*), illetve a kékes

Egerészölyv (F. A.)

rétihéjának (*Circus cyaneus*), de a kis sólyom (*Falco columbarius*) is rendszeres vendégnek számít. A térség kiemelt jelentőséggel bír a Kárpát-medencében telelő rétisas (*Haliaeetus albicilla*) állománya szempontjából.

A ritka és értékes fészkelő fajok mellett számos olyan karakterfaj is említést érdemel, amelyek a pusztai madárközösségek jellegzetes tagjai, ún. karakterfajai. Ilyen a gyepeket szegélyező faszorokban fészkelő kis örgébics (*Lanius minor*) és töviszúró gébics (*Lanius collurio*), a mezsgyék és füves területek jellegzetes fajai, a cigánycsuk (*Saxicola torquata*) vagy a sordély (*Miliaria calandra*), a szántóföldeket is meghódító mezei pacsirta (*Alauda arvensis*) és a nedves réteket, fertőket kedvelő sárga billegető (*Motacilla flava*). Csapadékosabb években a nedvesebb gyepterületeken, lucernában jelenik meg a haris (*Crex crex*), valamint a mocsarakban a pettyes vízcisibe (*Porzana porzana*).

Az emlősök közül különleges értéket képvisel a térségben előforduló pusztai görény (*Mustela eversmanni*), a rejtőzködő, ennek ellenére az utóbbi időben egyre többször szem elé kerülő vadmacska (*Felis sylvestrus*), valamint a vizes élőhelyekhez kötődő vidra (*Lutra lutra*). A térség vadászati szempontból igen értékes nyúl- és őzállománnyal rendelkezik, melynek megőrzése a vadgazdálkodás érdekei mellett természetvédelmi szempontból is fontos feladat.

TÁJI ÉRTÉKEK VÉDELME

A dél-hevesi táj legnagyobb teret betöltő eleme a síkvidéki, mezőgazdaság által hasznosított művelt terület. E táj jelenlegi arculatának kialakulásában a természetes folyamatok mellett döntően meghatározó az emberi tevékenység, hiszen legfőbb jellegzetessége az a mozaikos szerkezetű, gyepekből és szántókból álló élőhelyegyüttes, melynek kialakulásáért az extenzív-félintenzív mezőgazdaság felelős. A tájvédelmi körzet területén a tájvédelem elsődleges célja ennek a hagyományos termelési struktúrájának a fenntartása.

Ennek érdekében kerülni kell a nagyméretű, uniformizált formájú mezőgazdasági táblák kialakítását, ehelyett a hagyományos, a térség adottságainak jobban megfelelő kultúrák termesztésére kell a hangsúlyt helyezni.

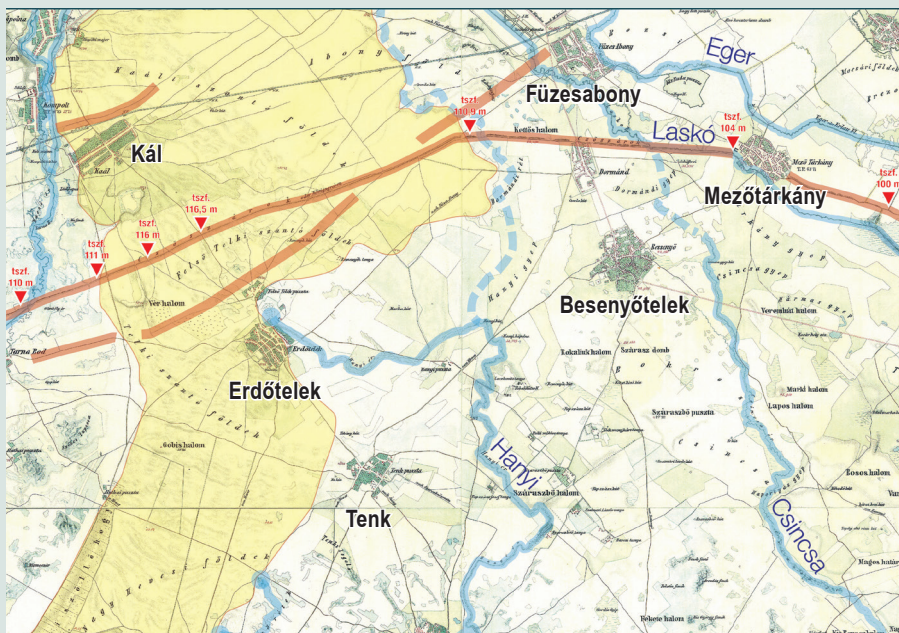
A síkvidék kiemelt táji értékei a „kunhalmok”, melyek mellett, hogy a régen élt ember örökségét hordozzák, számos esetben érintetlenségük miatt

a korábbi időszakokra jellemző növényátársulások maradványait is megtalálhatjuk rajtuk.

Ugyanílyen jelentőséggel bírnak a régió egyes részein egyedülállóan jó állapotban fennmaradt ún. alföldi hosszanti sáncárcok egyes szakaszai. Az Alföldet északról és keletről határoló (azaz az Északi-középhegység déli peremével párhuzamosan futó, illetve az Erdély felől érkező folyókat keresztben metsző), kettős – néhol hármas – vonalvezetésű Csörsz-árokrendszer építését a néphagyomány a mítikus Csörsz király nevéhez köti. A régebbi korok kutatói a középkori nyugati forrásokban emlegetett avarvédműnek (az ún. 'hringnek') vélték, míg mások kora középkori magyar határvédelmi építménynek gondolták. A legtöbb bizonyíték azonban a késő római eredet mellett sorakozik. A szaktudományos kutatások (Alföldi András, Garam Éva, Mócsy András, Mráv Zsolt, Patay Pál, Soproni Sándor) alapján az alföldi hosszanti sáncárcokat a szarmaták építményének tartják, a földmunkák készítésének idejét pedig a III–IV. sz. fordulójára vagy a IV. sz. elejére helyezik.

A Tisza Kisköre környéki szakaszának vízrendezéssel kapcsolatos földstruktúrái (B. Cs.). 1 – fok nyílása; 2 – a víz útja a fokok és erek medrében; 3 – vízrendezéssel kapcsolatba hozható töltés, árok, csatorna, mederátvágás; A – Alsó-Kis-árok; B – a Mirhó gátja (1754, 1787); C – a tiszaburai Tisza-kanyar átvágása (1858)

A Csörsz-árok Tarnabod és Mezőtárcány közti szakasza a II. katonai felmérésen (B. Cs.)

Még az a kérdés sem tisztázódott megnyugtatóan, hogy valóban védelmi vonalak-e ezek, vagy – mint ahogy a vízszabályozás-történeti munkák szerzői vélik – szabályozócsatornák is, melyek az általuk határolt terület vízháztartásában is szerepet játszottak. E felismerés nyomán alkotta meg Fekete Zsigmond (1882) „*vízfelduzzasztási hipotézisét*”. Végh Kálmán Mátyás (1901) ároktői

plébános közlekedési vonalaknak, országutaknak tartotta a Csörsz-árok töltéseit. A leghelyesebb, ha e hosszanti sáncárokra úgy tekintünk, mint egy többfunkciós, több nép által használt, szakaszosan kiépített földmű-komplexumra.

A Gyöngyösi- és a Hevesi-sík patakmedrei futásának változásában lényeges szerepet játszottak az emberi beavatkozások: e vidék vízrendszerét a régészeti, történeti és okleveles adatok szerint már a rómaiak, illetve a rómaiak korában (Császár-kor) az Alföldön élő szarmaták szabályozták. Felmerül annak eshetősége, hogy az alföldi hosszanti sáncárok (Csörsz-árok, Alsó-Kis-árok, Felső-Kis-árok) nem csupán hadászati-védelmi rendeltetés miatt készültek, hanem a síkvidék vizeinek szabályozásában is szerepet játszottak.

A Csörsz-árok összekötötte a Gyöngyös-patakot, a Bene-patakot, a Tarnócát, a Tarnát, a Laskót és az Eger-patakot (Rimát). A Csörsz-árok a Tarna–Laskó és Eger-patak vízrendszerét úgy

A Csörsz-árok Dormánd melletti szakasza (B. Cs.)

kapcsolta össze, hogy a víz gravitációs pályán a Tarnától a Rimáig juthatott (Kál 116, Dormánd 110, Mezőtárkány 104, Egerfarmos 100 m tszf. magasság), miközben a vizet a löszös talajba szivárgattatta, feldúsítva a talajvizet, öntözve a legelőket. Ellenséges támadás esetén az egész vidéket járhatatlan vízvilággá változtathatták.

Ezeknek a természeti és kultúrtörténeti (tájművelési) emlékeknek a megóvása és fenntartása fontos feladata a hazai természetvédelemnek, így a dél-hevesi térség még meglévő harmait, földvárait, hosszanti sánc-árkait is meg kívánjuk őrizni az utókor számára.

KULTÚRTÖRTÉNETI EMLÉKEK

Heves megye déli, síkvidéki területe az őskortól (újkőkor) kezdve változatos életlehetőségeket biztosított az ember számára. A neolitikumtól a középkorig terjedő hosszú időszakról régészeti leletek, lelőhelyek és régészeti objektumok (földépitmények) tanúskodnak. A dél-hevesi táj műemlékekkel, építészeti emlékanyaggal földrajzi helyzetéből adódóan csak az újkortól (16. századtól) kezdődő időkből rendelkezik. E síkvidéki földrajzi környezet kultúrtörténeti emlékanyagának adott történelmi korszakokban jelentkező együttese sajátos vonásokról árulkodnak.

AZ ŐSKOR

Az újkőkorban (neolitikum) bekövetkező társadalmi változások (gazdasági vívmányok, népességszaporulat, nemzetségi szervezet virágzása) területünkön is éreztették hatásukat: a legjelentősebb újkőkori műveltség, az *alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának* (melyből a bükki kultúra fejlődött ki) nyugati elterjedési határa a Tarna mentén jelölhető ki. E kultúra telepei sűrűn helyezkedtek el a folyóvíz mentén: Tarnabod, Tarnaméra, Tarnaszadány határából számos régészeti lelőhelyet (telepnyomot) ismerünk.

Használati tárgyak a neolitikumból (F. A.)

Az újkőkor késői szakaszát (késő-neolitikum) képviselő *tiszai kultúra* leleteit is több helyről ismerjük. A kiskörei ásatás során például egy tűzhelyekkel rendelkező, földbe mélyedő házakkal, gazdasági rendeltetésű építményekkel, szabad tűzhelyekkel rendelkező telepet rekonstruáltak. Számatalan újkőkori sírt tártak fel területünkön az elmúlt fél évszázadban: ezek zömében oldalt fekvő, összehúzott, ún. zsugorított helyzetben fekvő csontvázas temetkezések.

A rézkorban az életmód megváltozik: az egyhelyben lakást a mozgékonyabb, helyváltó életmód váltja fel. A rézkor középső szakasza a *bodrogkeresztúri csoport* időszaka. E műveltség temetője Tenk község déli határában, telepe Tarnabodon került elő. A keleti sztyeppékről érkező nomádotok sírjaik alapján ismerjük. Sírögereiket gerendával, faszervezetű sírípítménnyel fedték,

A Vesszős-halom Heves és Boconád közt (B. Cs.)

amire halmot emeltek. A halottakat pokrócba csavarták, prémek közé helyezték, s mindig tettek a sírba egy festékrögöt. Innen kapták az *okkersíros kultúra* vagy *gödörsíros kurgánok kultúrája* elnevezést. Ehhez a keleti eredetű népességhez köthetjük a sokezer alföldi sírhalom építését. A dél-hevesi síkság halmainak („kunhalmok”) nagy részét is minden bizonnyal a réz korban emelték.

A régészeti ásatás során feltárt Füzesabony – Pusztaszikszó rézkori objektuma különleges a Kárpát-medencében. Itt két koncentrikus, mintegy fél méter széles, 25 és 30 méter átmérőjű árok zár be egy enyhén ovális területet. Az árokok keleti, mindössze tíz méteres szakaszain cölöpök nyomát rögzítették, amiből az árok fal alapozás céljából történő kiasására lehet következtetni. A belső „fal-árkon” belül alapárok nélküli cölöplyukak sorakoznak szintén kör alakban. A központ felé még egy kevésbé szabályos elrendezésű cölöplyukra utaló folt is található. (A külső „fal-árkon” kívül is előkerült négy cölöplyuk.) A belső „fal-árok” a déli részen megtörik,

véget ér, ami bejáratra utal. A – talán palisádós fallal körülvett – körépitmény centrumában feltárt 4,8 méter mély *áldozógödör* kerámialeletei alapján a korai és a középső rézkor fordulóján (hagyományos keltezés alapján Kr. e. 2300 körül) létesített kultuszhelyre lehet következtetni.

A korai bronzkort a *hatvani* (Kr. e. 2000–1350), a középső bronzkort a *füzesabonyi kultúra* (Kr. e. 1750–1350) képviseli területünkön. E két bronzkori kultúra népessége dombháton nyíltszíni településeken lakott, melyek középpontjában állt a „vár”, melyek alapterülete a 0,02–0,08 ha közötti volt. A többnyire csak árokkal körülvett védett terület a vezető rétegé lehetett: valószínűen egyaránt szolgálta a saját népüktől való elkülönülést, illetve a szomszédos népek, távolabbi kultúrák ellenséges népei elleni védekezést.

A füzesabonyi Öreg-domb telljén a zárt beépítés rendjét és az utcás szerkezetet jól meg lehetett figyelni az ásatás révén. A településen 4 x 5–6 méter alapterületű egyséjtű házak és 5 x 12–14

Kápolna a Szent Anna-halmon (Tarnaörs) (B. Cs.)

méter alapterületű közösségi épületek cölöpszerekezetei bontakoztak ki. A bronzkor első feléből származó földvárak területünkön (Gyöngyösi-sík): Atkár – Halomi-dűlő és Boconád – Alatka-pusztá (Nagy-legelő).

A bronzkor végi – kora vaskori telepek és sírok a bronzkori lelőhelyeket követik. A *preszkíták* temetőit Füzesabony – Öregdomb, és Kettős-halom, Dormánd – Hanyi-pusztá, Boconád, Tarnabod – Téglás és Tarnaörs – Szent Anna-kápolna lelőhelyekről ismerjük. A Kr. e. 7–6. században a *szkíták* hatoltak be a hevesi síkra: telepüket Tarnaszadány és Tarnabod között figyelték meg, temetőjüket Hevesen tárták fel.

A NÉPVÁNDORLÁS KORA – KORA KÖZÉPKOR

Időszámításunk kezdetén az Alföldön egy keletről érkezett lovasnép jelent meg: a *szarmata-jazigok*. Telepnyomaik és sírjaik területünket egyenletesen fedik le. Jelentős sűrűsödést a szarmata kori régé-

szeti lelőhelyek Tarnabod – Tarnaszadány – Tarnaméra – Zaránk térségében mutatnak. A szarmaták legjelentősebb emlékenyagát az alföldi hosszanti sáncárcok képezik. Területünkön a Csörsz-árok és a Kis-árok megalkotása köthető hozzájuk. Mint azt már említettük, az utóbbi évek szaktudományos kutatásai a földmunkák készítésének idejét a 3–4. sz. fordulójára vagy a 4. sz. elejére helyezik és hadászati védműveknek határozzák meg – de felforrult az ősi vízszabályozásban, vízrendezésben játszott szerepük is.

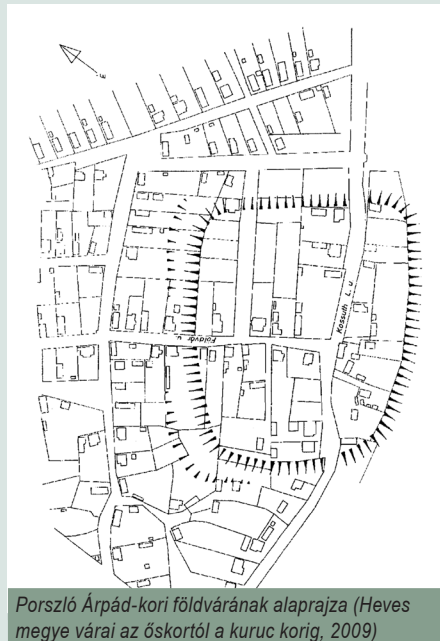
A hunkor és a későgermán korszak régészeti leletei is leginkább a szarmata őslakossághoz, valamint a területünkön átvonuló germán és alán népcsoportokhoz kapcsolódnak, majd megjelennek az avarok és a későavarak is e tájon.

A KÖZÉPKOR (HONFOGLALÁS KORA, ÁRPÁD-KOR)

A honfoglalás kori magyar kultúra leletei lényegében lefedik a későavarkori lelőhelyek által

Használati tárgyak és ékszerek a honfoglalás korából (F. A.)

Porszló Árpád-kori földvárának alaprajza (Heves megye várai az őskortól a kuruc korig, 2009)

megráztolt szállásterületet. A Hevesi-síkon és környezetében fellelhető 10. századi vezérnevek Györffy György szerint arra utalnak, hogy e vidék az Árpádok birtokába került, akik a fejedelmi házba beházasodott főembereknek itt juttattak területeket. A Tisza partján például Taksony fejedelem alakította ki szállását. Az Árpádok szállásföldjéből később Taksony besenyő sógorsága révén Tonuzoba besenyő vezér részesült (Abádi rév), akitől a Tomaj nemzetség származott. Sarud falu neve Géza feleségének, az erdélyi Gyula lányának, Saroldnak a nevét őrzi. „István király önálló Hevesvármegyét nem szervezett, hanem a két önálló tömbből álló Újvár megyét hozta létre, melynek központja Abaújvár volt. E sajátos alakulat előzménye a kabar (cumanus) származású Abák birtoka, illetve uralmi területe volt, mely a Mátra alján és a Tisza mellett, Heves tágabb környékén, valamint a Hernád és Tárca mentén, a későbbi Abaújvár és Sáros megyében tett ki összefüggő tömböket.” Újvármegye Mátra-

aljától a Tiszáig terjedő síkvidéki részének a máig ismeretlen hevesi vár lett a központja.

Ismeretes viszont Poroszló várának pontos helye, melyet Anonymus honfoglalás kori várnak említ. Az erősen elpusztult sáncot Szabó János Győző 1978-ban és 1983-ban hat helyen átvágta. Az ásatások nyomán egy 11 m talpszélességű, rekeszes faszerkezetű védmű bontakozott ki, mely egy 246 x 210 méter átmérőjű területet övezett. Az ovális alakú vár a Sártivány-Vecse nemzetség központja volt, amitől nem messze állt a nemzetség monostora. Poroszló sáncvárával és révhelyével, sóraktár és vámhely kialakításával az Árpád-korban központi helyé fejlődött.

Az avar-kabar-magyar-besenyő gyökerű népesség középkori-újkori történelmét a tájon átvonuló hódítókkal (tatárokkal, törökökkel), valamint a vízzel való küzdelmek jellemzik. Ezeknek a küzdelmes évszázadoknak róható fel, hogy ezekből az időkből nagyon kevés kézzelfogható emlékanyag maradt fenn.

Dormánd középkori erdetű temploma (B. Cs.)

Középkori eredetű műemlék csak néhány található térségünkben. Bár a falvak templomainak nagy része középkori eredetű, mai formájukban a barokk stílus jegyeit hordozzák. A hevesi r. k. plébániatemplom (Keresztelő Szent János) egyhajós barokk homlokzatú, támpilléres, gótikus szentélyű épülete a 15. század második feléből származik. Besenyőtelek régi iskoláját a török időkben elpusztult, majd újjáépített középkori templomból alakították ki. Meg kell még említeni Visznek homlokzattornyos, egyhajós, a 18. században több ízben átalakított középkori eredetű templomát, melynek tornyát Végh Kálmán Mátyás római korinak (!) tartotta, és az alatta elvonuló Csörsz-árok védművének tekintette. Egerfarmos későbarokk templomának is vannak 13. századi románkori részletei – ablak, kváderfal, elfalazott déli kapu – melyek ciszterci vagy premontrai építészeti hatást tükröznek.

AZ ÚJKORTÓL NAPJAINKIG

A török hódoltság másfél évszázadát követő idők történelmi eseményei elkerülik a dél-hevesi tájat. A Rákóczi-szabadságharc, az 1848–49-es szabadságharc küzdelmei, csatái az északi hegyvidékek peremén zajlanak. A reformkor, egyáltalán a 19. század békés építőtevékenysége azonban jelentősen átforgatja a vidék arculatát. A fellendülő gazdaság igényeit kielégítő hatalmas földmunkák zajlanak a térségben. Mivel egyre nagyobb földterületeket kívánnak bevonni a mezőgazdasági termelésbe, megkezdődik az állandóan vagy időszakosan vízzel borított területek elhódítása. Ez a folyamat 1774. szeptember 12-én kezdődik, amikor a Helytartótanács báró Orczy Lőrincet, Abaújvármegye főispánját kinevezi a Folyamszabályozási Bizottság elnökének, aki kijelenti, hogy minden figyelmet a Tiszára kell fordítani, azt kell első lépésben szabályozni. A térképezések (Lietzner – Sándor-féle 1782–1790; Lányi Sámuel-féle 1845) és tervek (Vásárhelyi Pál 1845) nyomán 1847-ben Heves

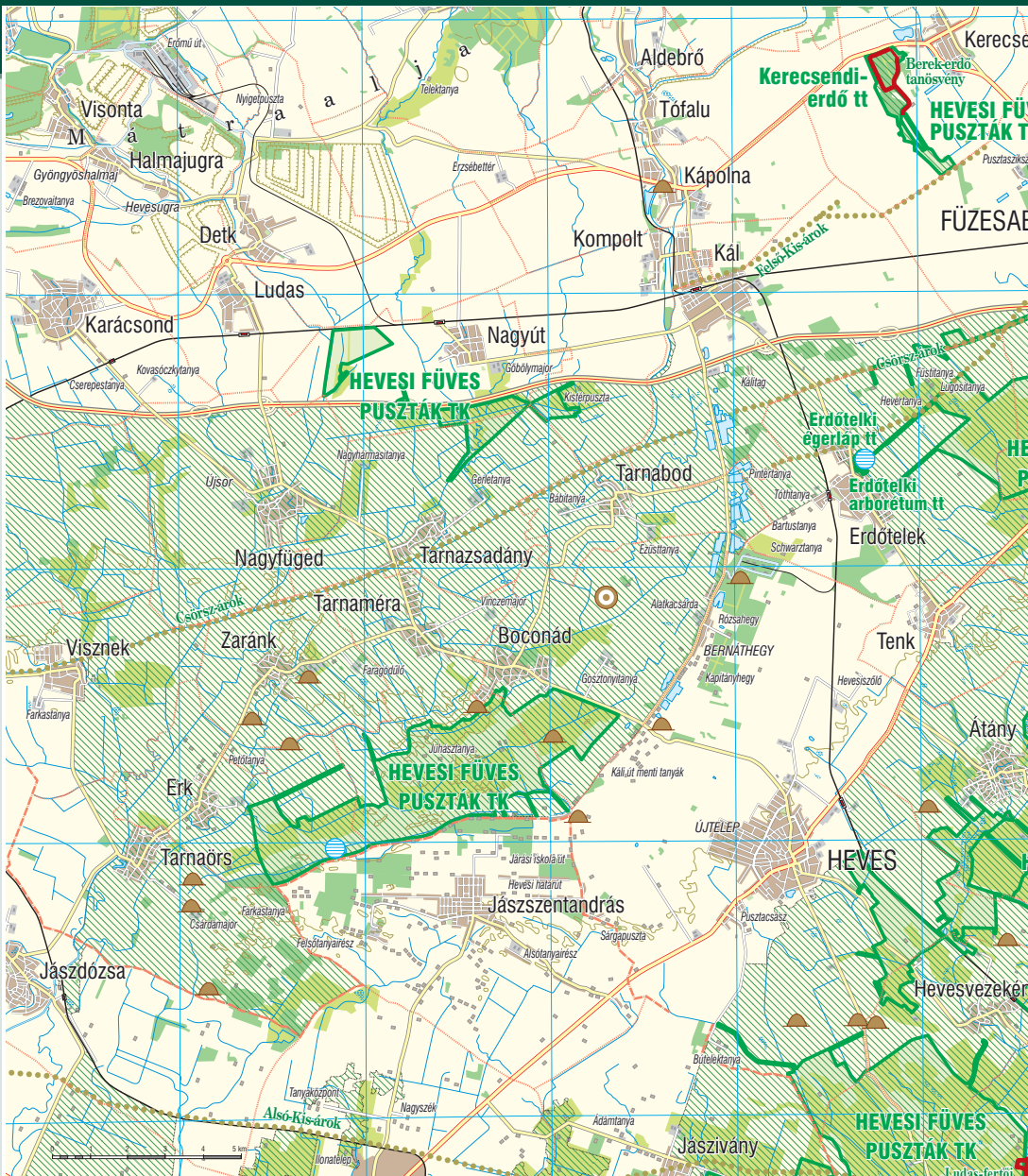
és Külső-Szolnok megyékben kezdetét vette a Közép-Tisza szabályozása, azaz a folyam kanyarulatainak átvágása és az árvízvédelmi töltések építése. 1865-ig a Tisza-szabályozás során 17 átmetszésre került sor, így 132 km-rel rövidült meg a Közép-Tisza hevesi szakasza, jelentősen átforgatva a hevesi síkság vízrajzi és gazdaságtörténeti helyzetét.

A hevesi sík *településformái és népi építészeti emlékei* a természeti környezet és a történelmi körülmények hatására alakultak ki, változtak, formálódtak a mai képükre. A dél-hevesi síkság falusias települései közt megtaláljuk mind a falusias magános településeket, mind a falusias csoportos településeket (*halmazfalut*), mind pedig a *szalagtelkes* és teleklábas falvak alaprajzi típusait.

Szalagtelkes településre (soros udvar, melyen a lakóépület és a gazdasági épület a telek egyik oldalán, egy tengelyre felfűzve található) az alföldi részeken a következő példákat találjuk: Boconád, Dormánd, Erdőtelek, Tarnabod, Tarnaörs.

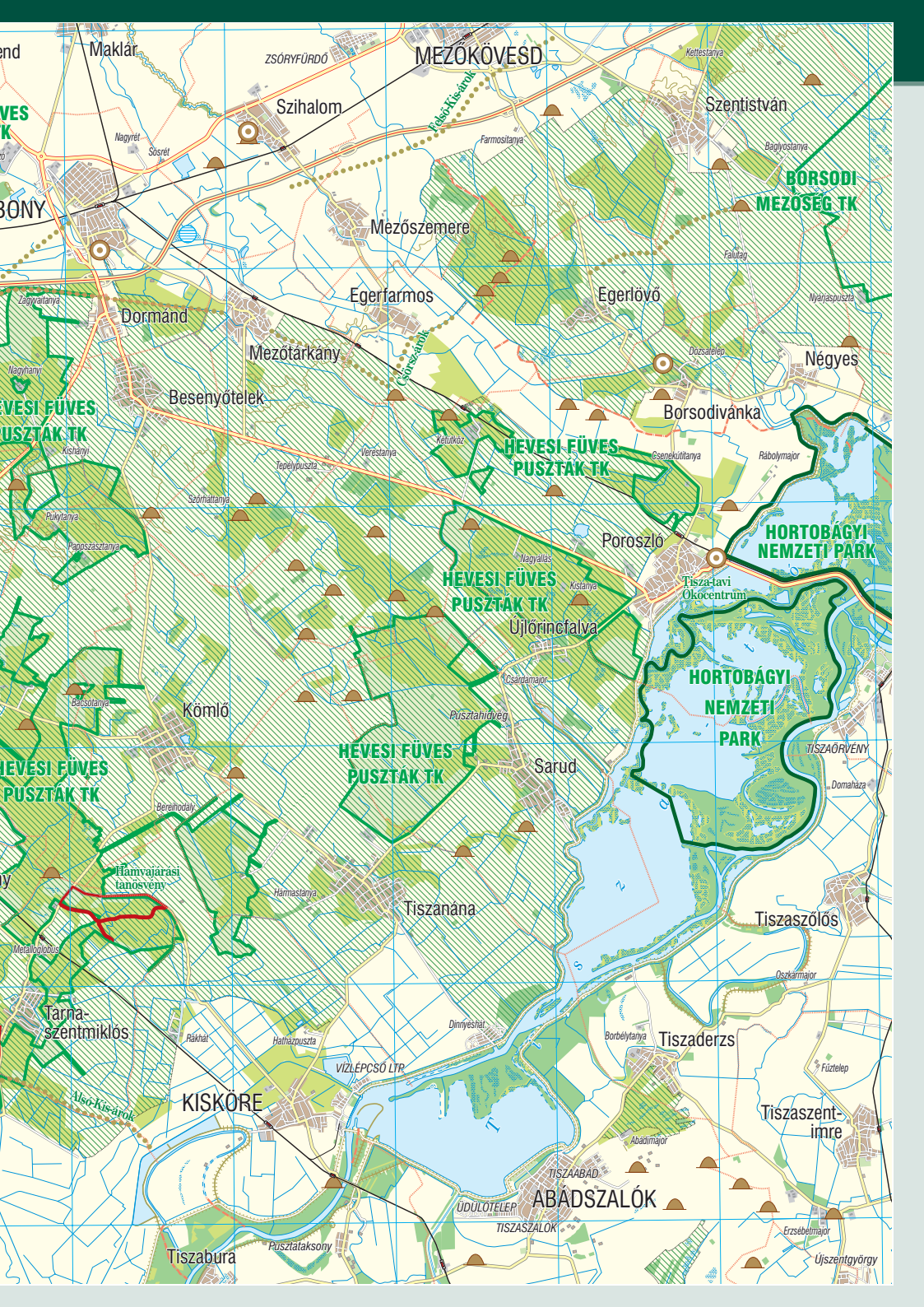

Besenyőtelek klasszicista temploma és a Szentháromság-szobor (B. Cs.)

Jelmagyarázat

- Hevesi Fűves Puszták TK területe
- Nemzeti Park határa
- Tájképző terület, természetvédelmi terület határa
- Natura 2000 terület
- Földvár; Kunhalom; Láp
- Jelentősebb gyepterület (rét, legelő); Erdő
- Sánc-árok nyomvonala; Tanösvény

end
VES K
BONY

Maklár

ZSÓRYFÜRDŐ

MEZŐKÖVESD

Kettőstanya

Szihalom

Szentistván

BORSODI
MEZŐSÉG TK

Mezőszemere

Bagóostanya

Dormánd

Egerfarms

Egerlővő

Négyes

HEVESI FÜVES
PUSZTÁK TK

Besenyőtelek

Mezőtarkány

HEVESI FÜVES
PUSZTÁK TK

Borsodivánka

HORTOBÁGYI
NEMZETI PARK

HEVESI FÜVES
PUSZTÁK TK

Kömlő

HEVESI FÜVES
PUSZTÁK TK

Poroszló

HORTOBÁGYI
NEMZETI
PARK

HEVESI FÜVES
PUSZTÁK TK

Ujlőrincfalva

HEVESI FÜVES
PUSZTÁK TK

Hámvajárási
tanösvény

Tiszanána

Sarud

Tiszaszőlős

Tarna-
szentmiklós

KISKÖRE

VIZLEPCSŐ LTR

ABÁDSZALÓK

Tiszaderzs

Tiszaszent-
imre

Tiszabura

ÜDÜLŐTELEP

TISZASZALÓK

Erzsébetmajor

Ujszentgyörgy

Jellegzetes halmazfalak az I. katonai felmérésen

A népi építészet szép emléke Dormándon (B. Cs.)

Az egyszerű halmaz falvak körébe tartozik pl. Mezőtárkány, mely az alföldi szálláskertes település legszebb példája volt korábban. A megosztott, kettős beltelekkel rendelkező ún. *kétfeltekű, kertes településekre*, a lakótelek és a gazdasági udvar, a *kert* egymástól különálló elhelyezésére még napjainkban is jó példa Átány. A 19. század közepét megelőző időkben – levéltári adatok nyomán – sokkal több település tartozott ebbe a típusba. Heves és Mezőtárkány esetében az istállós kertek teljesen körülvették a lakótelek tömbjét. Pély település *ólaskertjei* külön csoportban, a falutól északra, Poroszlón pedig közvetlen a lakótelekekhez csatlakozva, de csak a falu egyik oldalán helyezkedtek el. A 18. század közepén Kisköre is még megosztott telekrendszerű település volt, de a századfordulóra keresztutas faluvá fejlődött.

Kömlő 1770-ben földesúri telepítés nyomán jött létre, ami alaprajzán is tükröződik, mely szabályos,

sakktábla elrendezésű. Földesúri falurendezés tükröző szabályos alaprajzú település: Tiszánána, Újlőrincfalva. A Csörsz-árok sánca mentén települt Tenk gerincét a Fő utca alkotta, a középkori eredetű templom mellett kisebb halmazos résszel (amit Szögnek neveztek).

A lakóházak uralkodó típusa a három osztatú, szarufás-torokgerendás fedélszékű nyeregteretős ház. Ez a típus Átány, Boconád (szabadkéményes), Erdőtelek (szabadkéményes, boglyakemencés), Erk, Kisköre, Pély, Tarnabod, Tarnasápany, Tiszánána, Visznek, Zaránk településeken általánosan elterjedt volt. Az átányi Kakas-ház vályog falazatú, nádfedésű tájház, melyet a mestergerenda felirata szerint 1856-ban építettek. Az ágasfás-szelemen-gerendás típus néhány példánya még fellelhető Átányban. Szarufás, kontyteretős, elől füstlukas oromzatú, háromsejtű, boglyakemencés lakóházak Mezőtárkányban voltak.

Ezek közül néhány tájházként, bemutatóhelyként funkcionál: az átányi Kakas-ház, a poroszlói vagy a szihalmi tájház.

A 18–19–20. századot különböző műemlékek reprezentálják. Legjelentősebb építészeti emlékek a barokk templomok: Átány (1783), Dormánd (1771–1773 között épült rokokó stílusban), Egerfarmos (13. századi eredetű, többször átépített későbarokk épület), Erdőtelek (1748–1752), Erk (1796), Hevesvezekény (1796), Karácsond (1770–1778), Kömlő (1780–1782), Mezőszemere (1776), Nagyfüged (1738–1761), Pély

A Szent Anna-kápolna Kís-Hanyi-pusztán (B. Cs.)

(1764), Poroszló (1793-ban épült református temploma az elpusztult bencés apátság helyén épült), Sarud, Tarnaméra (1778–1779), Tarnaszadány (18. sz.), Tiszanána (református temploma 1752-ben, a ma is meglévő katolikus temploma 1784–1788 között épült), Visznek (középkori eredetű templomát többször átépítették), Zaránk (1779–1782). A plébánia-épületek közül említésre méltó a boconádi (1775-ben épült barokk stílusban), mezőtárkányi, nagyfügedi (1830–1840, klasszicista stílusú földszintes épület), a tarnaszentmiklósi (1820–1825, barokk épület), a tiszánánai (1795-ben építtette Eszterházy Károly egri püspök) és a viszneki (az 1852-ben már álló épület homlokzatán fali fülkében Szent Rókus kisméretű kőszobra áll).

A Tarna és a Hanyi mentén három kápolna áll a határban: Tarnaméra-Pusztafogacs – Nepomuki Szent János-kápolna (1776), Erdőtelek-Hanyipusztá – Szent Anna-kápolna (1719) és Tarnaörs-Homokpusztá – Szent Anna-kápolna (az 1740-es években épült egy halmon).

A világi építészetet a kastélyok, kúriák képviselik: Boconádon a Szelezky-kastély (épült 1760-ban), Tarnaméran az Almássy-kastély, Erdőteleken a Buttler-kastély (a kastély védett kertjében található a 19. században telepített *Arborétum*) és Benes-féle Klasszicista kúria, Hevesen a Kaszinó, a Remenyik-kúria, a Dobóczky-kúria, Hevesvezekényen a Szalgháry-kastély (1770 körül) és a Szinay család kúriája (1840 körül) és a Mlinkó kúria, Me-

zőszerén a Mocsáry-kastély, Tarnaörsön az Orczy-kastély (1722-ben épült, a 20. század második felében lebontották). Meg kell említeni Dormádon Remenyik Zsigmond író szülőházát (Dózsa György út 33.), ahol emlékszobát rendeztek be.

Ipartörténeti emlékek a különböző majorépületek, magtárak, hidak, gémeskutak. Szép magtár pl. Poroszló – Graeff-uradalom magtárépülete (19. sz.). A Gyöngyös-patakra épült vízimalmok közül egy még a mai napig áll Visznen. Ipari műemlék a ma is működőképes, gőzzel hajtott pélyi szivattyútelep, amely az 1870-es években épült. Még áll két boltozott műemlék híd, az egyik Tarnaméran a Tarna-híd (melyet 1813-ban tervezett Rábl Károly), a másik Visznen a Gyöngyös-patakon átvívelő Nagyhid (19. sz. eleje).

Néprajzi értékek közé tartoznak az ún. szakrális kisemlékek: fészületek, kőkeresztek, szentek szobrai. Fészületet minden településen találunk, itt most csak a különleges ikonográfiájú kőkereszteket emeljük ki. Tárkányi-kereszt típusú fészületek találhatóak Mezőtárkány belterületén (a legrégebbit 1793-ban állították), valamint a 33-as út mezőtárkányi kereszteződésénél (1907). Fészület Bűnbánó Magdolnával Kömlő szélén látható (1920). Szentháromság ábrázolásával díszített kőkereszt Sarudon találunk (1812). Szép Kálvária-csoport áll Boconádon (1792). Mária szobor van pl. Dormádon a templomkertben (1800 körül). A táj legelterjedtebb szakrális kisemlékei a Nepomuki Szent János-szob-

Barokk templombelső Mezőszemerén (H. T.)

A hevesvezekényi Szalgháry-kastély (B. Cs.)

rok, melyek Boconád (1808), Egerfarmos (19. sz. eleje), Heves – templomkert (1708), Hevesvezekény (homokkő, későbarokk), Karácsond (1800 körül), Kisköre (1834), Pély (19. sz.), Sarud (1800), Tarnaszentmiklós – temető (18. sz., provinciális, felújítva 1936-ban) településeken lelhetőek fel. Tarnamérán és Viszneken a műemlékhíd kőkorlátján áll az utazók védőszentjének a szobra. Különlegesek a népies naiv művészetkörébe tartozó Szent Vendel szobrok: Kömlőn (1929), Hanyipusztán. Szent Antal-szobor Tiszánánán található (1906). Ritka ábrázolás Egerfarmos határában az Atyaisten szobra (1828). Említésre méltó Tarnaszentmiklós műemlék temetője (1962 óta használaton kívül van, ma emlékliget), de érdekes sírkövek találhatók Hevesvezekény és Karácsond temetőjében is. Első világháborús emlékművek találhatók többek között Egerfarmoson, Kömlőn.

Dél-Heves szakrális központja Erdőtelek – Hanyipusztán található kápolna, melyet Butler Lajos gróf az őt és gazdaságát ért sorozatos csapások miatt engesztelésül építtette 1719-ben Szent Anna tiszteleté-

Tarnaszentmiklós régi temetőjének sírkövei (B. Cs.)

re. Az alapítástól a 20. század közepéig keresztjáró napoktól Szent Anna napjáig minden kedden szentmise volt a kápolnába. A Szent Anna-napi búcsú jelentős tömegeket vonzottak. Búcsúkiváltságait 1791-ben VI. Pius pápától kapta a zarándokhely. Az 1950-es években a kegyképet kényszerből áthelyezték az erdőtelki plébániatemplomba. A kilencvenes évektől újból a kápolna tövében gyűlnek össze a zarándokok Szent Anna tiszteletére.

Szent Vendel szobra Kömlőn (B. Cs.)

Kőkereszt Sarudon (Sz. T.)

GYAKORLATI TERMÉSZETVÉDELLEM

ÉLŐHELYKEZELÉSEK

A mozaikos tájszerkezet miatt számos kisméretű, sérülékeny élőhely található a tájvédelmi körzet területén. Ezek megóvása, fejlesztése a tájvédelmi körzet egyik legfontosabb feladata.

Az élőhelykezelések közül kiemelt szerepet kapnak az élőhely-rekonstrukciós beruházások. Ezek jelentősége a tájból mára eltűnt, vagy erősen lecsökkent arányban meglévő élőhelytípusok visszaállítása. Nagy beruházást igénylőek, de hatásában is jelentős mértékűek a vizes élőhely-rekonstrukciók. A Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzet területén ilyenek a pélyi Ludas-fertőben, Nagy-fertőben és a tarnaszentmiklósi Hamvajárásban valósultak meg. E két nagy rekonstrukció mellett kisebb gyeptelepítések találhatók Pély és Sarud térségében, valamint a 2005 és 2009 között folyó európai uniós forrásból megvalósuló „A kék vércse védelme a Kárpát-medencében” elnevezésű LIFE projekt keretében fátelépítések történtek Erdőtelek, Tiszánána, Pély, Tarnaszentmiklós és Jászivány térségében.

2004 és 2008 között részt vettünk a „Tűzok védelme Magyarországon” elnevezésű, szintén európai uniós finanszírozású LIFE projektben. Ennek keretében a Sarudi-tömbben mintegy 500 ha-os tűzokkíméleti területet alakítottunk ki, me-

lyen a tűzok számára megfelelő élőhelyeket tartunk fenn. A cél az, hogy olyan környezetet teremtsünk, amely a tűzok számára megfelelő növénykultúrákat tartalmaz, és biztosítsa a szaporodáshoz, fiókaneveléshez és téli túléléshez szükséges biztonságos feltételeket.

2012 őszén indult, szintén a kék vércse védelmét célzó LIFE+ projektben olyan kísérleti gazdálkodást valósítunk meg Tarnaszentmiklós területén található gyepeken, amely hosszú távon példaként szolgálhat olyan állattartók számára, akik természeti értékekben gazdag síkvidéki gyepeken legeltetik állatállományukat. A projekt keretében megvalósuló kísérleti élőhelykezelések ugyanis olyan gazdálkodási módszerek kidolgozását célozzák meg, amelyek a jövőben széles körben alkalmazhatóvá válhatnak.

2014-ben indul el annak a pályázatnak a kivitelezési szakasza, melynek során a kultúrtörténeti emlékek (kunhalmok és a Csőrsz-árok) és az azokon még több helyen előforduló természetes élőhelyfoltok együttes megóvása valósulhat meg. A kivitelezést megelőzi egy biotikai és egy régészeti kutatás. A területek rekonstrukciója pedig mind a régészeti emlékek, mind az élővilág számára kedvezőbb feltételeket biztosítanak majd a fennmaradásra.

A területen dolgozó természetvédelmi szakemberek feladatai között nem csak a természet élő és élettelen alkotóinak védelme, de a régészeti

A zsillip is az élőhely-rekonstrukciót szolgálja (B. Cs.)

Szürkemarha-gulya (B. Cs.)

és kultúrtörténeti örökség megóvása is szerepel. Részt vettünk az egyedi tájértékek kataszterezésében is, de számos új, eddig ismeretlen régészeti lelőhely is előkerült.

A nemzeti parki vagyongazdálkodásban lévő területeinket általában a helyi gazdálkodóknak lehetőséget nyújtva bérleti formában kezeljük. A bérleti szerződésükben külön szabályozzuk a védett természeti értékek védelme érdekében szükséges intézkedéseket.

FAJMEGŐRZÉS

A régió legjelentősebb védett és fokozottan védett fajainak mindegyikére találunk országos fajvédelmi terveket. Ezeket a helyi viszonyokra alkalmazva valósítjuk meg a fajok megóvására irányuló tevékenységeinket.

Az országos fajvédelmi tervek mellett számos pályázatban veszünk részt, fajvédelmi programjaink egy részét európai uniós forrásokból biztosítjuk. A fentebb említett két jelentősebb LIFE projekt mellett 2014-ben zárult egy harmadik, a „Kerecsensólyom védelme észak-kelet Bulgáriában, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában” elnevezésű. Ezek során fajspecifikus aktív védelmi beruházások (műfészek-kihelyezés, rádiós- és műholdas jeladók felhelyezése madarakra, középvezetékű vezetékek szigetelése), valamint a fajt veszélyeztető tényezőkre vonatkozó kutatások valósulnak meg elsősorban.

Kerecsen (L. L.)

Fiatal parlagi sas (B. P.)

Az alábbi fajok védelme a tájegység kiemelt feladatai közé tartozik. Ezekkel a fajokkal kapcsolatos tevékenységeinket csak rövid címszavakban mutatjuk be.

- parlagi sas (*Aquila heliaca*): fészkelések rendszeres ellenőrzése, figyelése; veszélyhelyzet (pl. fészkek megsemmisülése esetén) azonnali beavatkozás; téli szinkronszámlálások, műfészek kihelyezése, karbantartása; elektromos vezetékek szigetelése;

Mesterséges szalokótaodú ellenőrzése (F. A.)

Sárga billegető (Sz. T.)

Hamvas rétihéja tojása és fiókája (F. A.)

Szalakóta (B. P.)

Hamvas rétihéja hímje (L. L.)

- hamvas rétihéja (*Circus pygargus*): fészkelések kifigyelése, veszélyeztetett fészkek esetén kerítés kihelyezése, ha szükséges, akkor korlátozások elrendelése;
- kerecsensólyom (*Falco cherrug*): fészkelések rendszeres ellenőrzése; költőládák kihelyezése; táplálékvizsgálat; jeladós madarak követése; elektromos vezetékek szigetelése;
- kék vércse (*Falco vespertinus*): fatelepítések; költőláda-telepek kialakítása; őszi gyülekezőhelyeken végzett szinkronszámlálások; táplálékvizsgálatok; elektromos vezetékek szigetelése;
- tűzok (*Otis tarda*): élőhelykezelések; téli és tavaszi szinkronszámlálások; fészkekaljak kifigyelése; veszélyeztetett fészkekaljak mentése; fényvisszaverő eszközök kihelyezése elektromos vezetékekre;

Tűzokkakas (L. L.)

- szalakóta (*Coracias garrulus*): műodük kihelyezése, karbantartása; fészkelések ellenőrzése; elektromos vezetékek szigetelése;

TERMÉSZETVÉDELMI FELADATOK

A dél-hevesi régiót az ember hosszú idő óta formálja. Az ember munkájának egy része szerves részét képezi a tájnak. Egy része azonban amellett, hogy nem tájba illő, számos problémát okoz. Ilyenek az elektromos vezetékek, amelyek a ragadozó madarak, a szalakóta és a tűzok egyik legnagyobb ellensége a régióban. A ragadozó madarakat és a szalakótát az áramütés veszélye fenyegeti elsősorban, míg a tűzok a rossz látási viszonyok között a vezetékeknek nekirepülve pusztulhat el az ütközés erejétől.

Komoly veszélyt jelent a madarak fészkelési sikerére a nagyszámú predátor jelenléte. A ritka madárfajok közül a hamvas rétihéját (*Circus pygargus*), a kék vércsét (*Falco vespertinus*) és a tűzokot (*Otis tarda*) veszélyeztetik leginkább, de a földön fészkelő madarak fészkekaljai általában veszélyeztetettek. Ilyen, nagy számban meglévő predátorok a kóbor kutya és macska, a róka (*Vulpes vulpes*) és a dolmányos varjú (*Corvus corone cornix*).

Számos esetben az ember is lehet hasonló veszélyeztető tényező. Az illegális kamilla-, csiga- és gombagyűjtés fészkelési időben akár egy-egy tűzokfészkealj pusztulását is okozhatja, hiszen ez a madár nagyon érzékeny a zavarásra. Ha megzavarjuk, előfordulhat, hogy nem tér vissza a fészkekre.

Nagyon komoly problémát jelent a ragadozó madarak mérgezése és lelövése. Az utóbbi években országos szinten drasztikusan megsaporodott esetek között sajnos van több olyan is, amely a régióban történt. Ennek a problémának a megoldására szintén részt veszünk egy, az Európai Unió által támogatott pályázatban, amely során a parlamenti állományának védelme, monitorozása mellett nagy hangsúlyt fektetünk a mérgezéses esetek felderítésére.

Az elektromos légvezeték-hálózatok okozta madárpusztulások szintén komoly problémát jelentenek számos madárfaj számára. Közük találunk olyan értékes fajokat, mint a tűzok (Otis tarda), a parlagi sas (Aquila heliaca), a kerecsensólyom (Falco cherrug), a kék vércse (Falco vespertinus) vagy a szalakóta (Coracias garrulus). A légkábelek ugyanis nehezen észrevehetőek, a madarak könnyen nekiütköznek, vagy még gyakrabban közép feszültségű villanyoszlopokra ülve halálos áramütést szenvedhetnek. A probléma mérséklésére a régió egyes területein (Tarnaszentmiklós, Pély) több szakaszon a légvezetéseket földkábelekre cseréltük. Ugyanilyen beruházás tervezése van folyamatban Poroszló Nagy-állás nevű területén. Mivel ezek a beruházások igen költségesek, nem valószínű, hogy a tájvédelmi körzet teljes területén, ezért a legtöbb területen a különböző fajvédelmi programok részeként az oszlopokat jóval biztonságosabbá tévő madárvédelmi berendezések kerültek kihelyezésre. Jelenleg ilyen jellegű beruházások megvalósítását tervezzük a régió teljes területén, így, ha ez utóbbi projekt megvalósul, 2015-re minden közép feszültségű oszlop biztonságos lehet majd a madarak számára.

A talajban élő élőlényeket, illetve a szegélynövényzetet, valamint az ahhoz kötődő fajokat (pl. fogoly (Perdix perdix) veszélyezteteti a rendszeres tavaszi tűzgyújtás a mezőgazdasági táblák szegélyeiben. Hasonló problémákat vet fel a tarlóégetés is.

A vegetációtűzek sokszor komoly természeti károkat okoznak (F. A.)

Madárbarát villanyoszlop (F. A.)

Egyes élőhelytípusok teljes eltűnéséhez vezethet a régióban történő folyamatos illegális fakitermelés. Számos fasor, erdőfolt gyérült meg, vagy tűnt el teljesen. Mivel ezek az élőhelyek számos jellegzetes, vagy éppen veszélyeztetett fajnak biztosítanak fészkelő-, táplálkozó- vagy búvóhelyet, természetvédelmi szempontból rendkívül káros ez a tevékenység.

Új, speciális madárbarát oszlopfej felhelyezése (F. A.)

TANÖSVÉNYEK A HEVESI FÜVES PUSZTÁK TÁJVÉDELMI KÖRZETBEN

A Dél-Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzetben – Tarnaszentmiklós és Pély települések határában – két tanösvény szolgálja a természetvédelmi értékek bemutatását. Ezek bejárása során a látogató megismerheti a Hevesi-sík és a Hevesi-ártér kistájak jellegzetes természetes és természetközeli élőhelyeit, a hagyományos tájhasználati módokat, valamint rövid áttekintést kap az itt zajló természetvédelmi tevékenységekről.

A LUDAS-FERTŐI TANÖSVÉNY

1. állomás: A Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzet
A Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzet 1993 márciusában alakult a régió eredeti állapotát reprezentáló pusztai élőhelyek, valamint a rajtuk élő állatvilág, különös tekintettel a tűzok, és a ritka ragadozómadár-fajok állományának megóvása érdekében. Jelenleg több mint 16000 hektáron biztosít országos szintű védettséget a térség természeti értékeinek. Felépítése mozaikos szerkezetű, 10 önálló területegységből tevődik össze. A Hevesi-sík, a Gyöngyösi-sík és a Hevesi-ártér kistájakon fekvő tájvédelmi körzetben alapvetően három élőhelytípus található: gyepek, erdők és állandóan vagy időszakosan vízzel borított terü-

A Ludas-fertői tanösvény egyik állomása (T. L.)

letek. A Ludas-fertői tanösvény mindhárom élővilágát bemutatja.

2. állomás: Fás vegetációk a pusztában

A Hevesi-síkon lévő Dél-hevesi tájegység erdő-sültsége nagyon alacsony (közel 5%), a térség felszínborítását inkább szántóföldek és gyepek jellemzik. A pusztá látképét a vízfolyások (Laskó, Hanyi-ér) és a vonalas létesítmények (utak, vasutak, határ mezsgyék) mentén található fasorok, magányos fák teszik némiképp változatosabbá. Néhány szigetszerűen fennmaradt kisebb erdő-tömb a neolitikum nagy kiterjedésű erdőtakarójának maradványa lehet.

A vidék tervszerű fásítása a 20. század elején kezdődött. Elsősorban a legelőkön alakítottak ki a jószág számára delelőhelyeket. Ezek a ma is számos helyen megtalálható (0,5–1 hektáros) er-

LUDAS-FERTŐI TANÖSVÉNY

Hossza: 6,5 km; a bejáráshoz szükséges idő: 3 óra

1. állomás: A Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzet bemutatása
2. állomás: Fás élőhelyek a pusztában
3. állomás: Gyepek
4. állomás: Élőhelyfejlesztések a Hevesi-síkon I.
5. állomás: A szalakóta

A HAMVAJÁRÁSI TANÖSVÉNY

Hossza: 7,7 km; a bejáráshoz szükséges idő: 3,5 óra

1. (6.) állomás: A legeltetés szerepe a gyepek kezelésében
2. (7.) állomás: Élőhelyfejlesztések a Hevesi-síkon II.
3. (8.) állomás: A kék vércse

Az erdőfoltok fontos fészkelőhelyek (F. A.)

dőfoltok az ún. szárnýekerdők. A II. világháború után újból számottevő fásítás kezdődött az Alföldön: több település körül védőfásításokat végeztek, és jelentősen emelkedett a mezővédő erdősávok területe is.

A jobbára mesterségesen létrehozott dél-hevesi fás élőhelyek változatos növény- és állatvilágnak adnak otthont: az erdei kosborféleket (pl. madársisak- és nőszőfűfajok) hat faj képviseli, a nagyobb kiterjedésű erdőkben harasztokat is találunk (pl. erdei- és szálkás pajzsika). A mezővédő erdősávok, cserjések jellegzetes madárfaja a fülemüle, a töviszúró gébics és a mezei poszáta. De jelen vannak itt a zárt erdei életközösségekhez harkályfélék is (fekete harkály, nagy tarkaharkály, zöld küllő). A faszorok, magányos fák a pusztai madárfajok számára nyújtanak fészkelési, megbúvási lehetőséget. Ilyen helyeken találkozhatunk a „kék csókának” is neve-

zett szalakótával, a kis őrgébicsel, és hazánk egyik legnagyobb ragadozó madarával, a parlagi sassal.

3. állomás: Gyepek

A kutatások szerint a honfoglalás idején az alföldi növénytakaró 30%-át gyepek alkották. Már a középkortól kezdődően egyre nagyobb területeket vontak be mezőgazdasági művelésbe, amelynek évszázadokon át a legjellemzőbb formája a legeltetési állattartás volt. A 18. század elejéig szántóföldi növénytermesztés csupán a magasabb térszíneken fekvő termékenyebb löszháton folyt, míg a gyengébb termőhelyi adottságú gyepterületeken továbbra is legeltettek. A Tisza menti mezőgazdálkodásra, a gyepek állapotára a legjelentősebb emberi hatás az Alföld egészére kiterjedő 19. századi vízrendezés volt.

A Tisza (a Duna és néhány nagyobb folyó) szabályozása következtében az élő vizektől elzárt hajdani vízjárta területeken a megnövekedett párolgás révén a talajban lévő sók a felszín közelében koncentráálódtak, ami sok helyütt ún. másodlagos szikesedést eredményezett. Ez a folyamat a speciális vízháztartású területeken – kisebb léptékben és lokálisan – természetes módon is megtörtént. Tehát szikesek már az újkori vízrendezést megelőzően is léteztek, de táji léptékűvé, talajformáló és növényföldrajzi hatótényezővé csupán a folyószabályozás után vált.

A szikes talajok esetében a tápanyagfelvétel korlátozott volta miatt gyengébb termőhelyi viszonyok

A Ludas-fertő télen... (Sz. T.)

...és nyáron (T. L.)

alakultak ki, ezért ezeket a területeket nem vonták be a szántóföldi művelésbe. Ennek köszönhető, hogy a teljes hazai gyepterület (ami napjainkban kb. 1,1 millió hektárt tesz ki) közel 30%-a valamilyen sziki füves társulás.

A szikes pusztagyepok számos változata a talajtani tulajdonságok és a különböző növénytársulások jelenlétének együttes hatásaként magassági övezetekre osztható, így az erózióbázist jelentő hátakon található löszgyepek, löszlegelők felől lefelé haladva megkülönböztethetünk cickórós szikes pusztát, ürmös pusztát, szikpadkát, vaksziket, szikfokot, szikereket, szikes rétet, valamint szikes mocsarat. Ezek a mikromozaikos társulások a pannon vegetáció egyik legértékesebb megnyilvánulását jelentik.

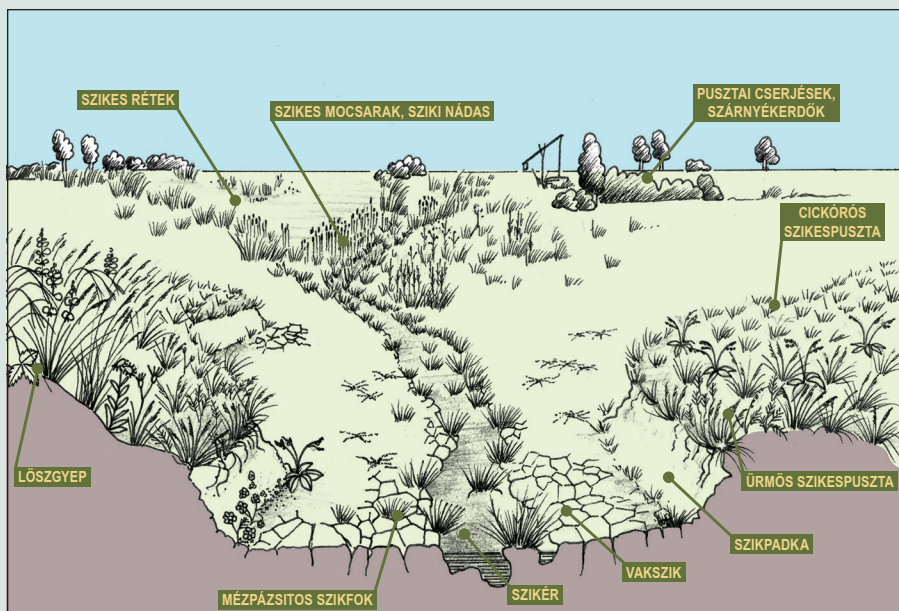
A régió talajtani jellemzői között a szikesedés, és a szikes talajok, elsősorban a szolonyeces réti talaj előfordulása 40–50%-os arányt is eléri, aminek egy jelentős részén a szikesek természetes növényzetét, illetve annak több jellemző típusát is

Szikes pusztagyep (B. Cs.)

megtalálhatjuk. A térségre jellemző másodlagos szikesedés mellett tehát természetes eredetű folyamatok útján kialakult szikesek, ún. „ösgyepek” is megtalálhatók itt.

A Tarnaszentmiklós és Pély térségében, a Hevesi-síkon másodlagosan és természetes úton kialakult szikesek („ösgyepek”) élőhelyeinek megőrzése, kiterjedésük és állapotuk fenntartása a természetvédelem egyik legfontosabb feladata.

Szikes gyepprofilja (T. J.)

4. állomás: Vizes élőhelyek (Ludas-fertő, Hosszú-fertő, a pélyi szikések fertői) és élőhely-fejlesztések

A XVIII. század második felében készült katonai térképek tanúsága szerint a dél-hevesi síkvidéken a vizesélőhely-típusok területi részeseződése meghaladta a 20%-ot. Az emberi tevékenység tájformáló hatása nyomán napjainkra ezek az élőhelyek csak hírmondóként maradtak fenn. A folyamatos belvízelvezetés, valamint a szélsőséges csapadékvízviszonyok miatt mára ezek léte is veszélybe került, természetességi állapotuk leromlott.

Komplex, több élőhelytípust érintő természetvédelmi fejlesztések

Az elmúlt évtizedben a Hevesi-sík tiszai ártérrel határos déli szélén, főként Tarnaszentmiklós és Pély települések határában több lépcsőben valósultak meg olyan természetvédelmi célú beruházások, amelyek gerincét minden esetben a jelentősebb beavatkozással járó vizesélőhely-fejlesztések adták, amelyek kiegészültek egyéb élőhelytípusokra irányuló fejlesztésekkel is. Számos, meglévő erdőfolt, facsoport őshonos fajokkal történő felújítására, vagy éppen újak telepítésére, valamint kisebb-nagyobb kiterjedésű, korábban szántóföldi művelésbe vont terület visszagyepesítésére került sor, növelve a természetközeli élőhelyek számát és javítva azok ökológiai állapotát.

Például a Búteltki-főcsatornát kísérő öblözetekben speciális flóra és faunaelemeket felmutató mocsári vegetáció maradványai találhatóak, melyek a megfelelő műszaki beavatkozások útján, kedvezőbb vízháztartási viszonyok mellett visszanyerhetik eredeti kiterjedésüket és állapotukat. A téli és a tavaszi csapadékvíz visszatartásával, esetlegesen árasztással a degradációs folyamatok visszafordíthatók: újra kialakul a mocsári zonáció, visszaszorulnak a gyomnövények, újra teret nyernek az ősi vizesélőhely flóra- és faunaelemei.

Hajnal a mocsárban (F. A.)

5. állomás: Szalakóta (*Coracias garrulus*)

Hazánk egyik legszínompásabb madara, a szalakóta a füves puszták fasoraiban, ártéri ligeterdőkben költ. Elsősorban rovarokkal táplálkozik, de előfordul, hogy kétéltűek, hullók és kisebb testű rágcsálók is megjelennek étlapján.

A magyarországi költőállományt veszélyeztető tényezők közül a legjelentősebb a fészkelődűk hiánya, amely abból adódik, hogy egyre csökken az ún. puhafafajok (fűz, nyár) öreg egyedeinek mennyisége, amelyekbe odút tud vájni. Ezt az okot a szalakóta számára alkalmas mesterséges fészkekodvak kihelyezésével lehet megszüntetni.

A másik fő veszélyeztető tényező az áramütés: a szalakóta vártamadárként a villanyvezetékek tartóoszlopain áramütést szenvedhet, amely ellen az oszlopok szigetelése, vagy a légvezetékek földkábelrel történő kiváltása jelent megoldást.

Gyűrűzésre váró szalakótafióka (Sz. T.)

A HAMVAJÁRÁSI TANÖSVÉNY

1. (6.) állomás: Legeltetés szerepe a gyepek kezelésében

Az Alföld legtermészetesebb élőhelyeit napjainkban a gyepek különböző típusai reprezentálják. Ezek a füves területek a történelmi korok folyamán változó mértékben, de mindig fontos részét alkották az Alföld eredeti, természetes növénytakarójának. Az ember tájhasználatára jelentősen hozzájárult a gyepterületek térnyeréséhez. Az Alföldön zajló erdőirtások helyén többnyire külterjes állattartás folyt, de a későbbiek során az istállózó-legeltető (naponkénti kihajtáson alapuló) állattartásnak is kulcsszerepe volt a pusztai füves élőhelyek fenntartásában és terjedésében.

Az erdőktől elhódított területek jobb termőhelyi adottságú, magasabb térszínein (lőszhátakon) löszgyepek alakultak ki, melyek azután többségében a szántóföldi művelés áldozatául estek. A vízhatásnak jobban kitett alacsonyabb térszínek, gyengébb termőhelyi adottságú területeinek hasznosítása továbbra is a külterjes állattartással történt. Különösen a szikes talajokon kialakuló pusztagyepetek esetében, melyek területi kiterjedése a természetes eredetű, valamint a folyamszabályozás nyomán jelentős mértékűvé vált másodlagos szikesedés révén egyre nagyobb méreteket öltött, és napjainkra az Alföld legjelentősebb természetes növénytakarójává vált.

A gyepek többségén a folyamatos hasznosítás hiányában szukcessziós változások indulnak meg,

A hajdani tiszai ártér (Hamvajárás) (B. Cs.)

amelyek a szélsőségesebb termőhelyi adottságú, szikes talajú pusztagyepetek esetében kevésbé jelentkeznek. Ennek ellenére kialakulásukban és fennmaradásukban alapvető fontosságú a legeltetés, mely

- hatását hosszabb távon fejt ki, mint az egyéb hasznosítási módok (kaszálás, égetés);
- gátolja a terület cserjésedését, általában a fás szárú növények megjelenését és elterjedését, magát a szukcessziót;
- szelekciós hatása révén megakadályozza a gyepekben „gyomnövénynek” számító fajok (pl. asztafélek) vagy éppen tájidegen, esetleg inváziós növényfajok terjedését;
- változó intenzitása miatt mozaikos és változatosabb élőhelyszerkezet alakul ki, mint a kaszással történő hasznosítás esetén;
- pozitív hatással van a rovarvilágra, azon keresztül az ízeltlábúakkal táplálkozó madárvilágra.

Magyar szürkemarha-gulya (B. Cs.)

Gyepkezelések és fajmegőrzési programok a Hevesi-síkon

A Hevesi-síkon folytatott természetvédelmi kezelés egyik legfontosabb feladata, hogy elősegítse a síkvidéki gyepek hagyományos hasznosítását, a természetkimélő gazdálkodás térnyerését. A Bükki Nemzeti Park Igazgatóság partnerként vesz részt „A kék vércse védelme a Kárpát-medencében” című LIFE-programban (LIFE11 NAT/HU000926). A Dél-hevesi Tájegységben, elsősorban Tarnaszentmiklós közelében 360 ha kiterjedésű ősgyepet legeltetünk magyar szürkemaráhával az egyes legeltetési módokat tesztelve. A Szent György-napi hagyományokhoz igazodva történt meg a több mint százegyedek szürkemaráh-gulya nyári szállására történő kihajtása a Hamvajáráson. A gyepek rekonstrukciója és fenntartása a legeltetésen kívül kaszálással is történik. Ugyanitt a kékvércse-védelmi program keretében fészkelőhelyek, mesterséges fészkelepek létesítése és monitorozása is zajlik.

Kék vércse (tojó) (B. P.)

szikes rét mozaikjai borították, melyet a múlt század közepétől szántóföldi termelésbe vontak, majd rizskalitkaként hasznosítottak. A fejlesztés részeként két darab rizskalitka felújítása, illetve átalakítása történt meg a folyamatos vízutánpótlás biztosításával. Ezáltal a mintegy 40 hektáros területen állandó, sekély vízborítású alkalikus víztér alakítható ki, melyben mesterségesen létrehozott fészkelőszigeteket szolgálnak a vízimadarak költését.

3. (8.) állomás: Kék vércse (*Falco vespertinus*)

A kék vércse az Alföld, így a Hevesi-sík egyik jellegzetes – hazánk legkisebb méretű és egyben legszínesebb – ragadozómadár-faja, mely hajdanán ezerszám fészkel a kiterjedt gyepterületek erdőfoltjaiban. A ragadozó madarak közül az egyedüli telepesen költő faj, mely a vetési varjú síkvidékre egykor oly jellemző, többszáz fészek-

Az állattartás, a legeltetés utóbbi évtizedekben történt drasztikus visszaesése károsan hatott a térség gyepeinek ökológiai állapotára és a gyepekhez kötődő állatközösségekre. A gyepterületek csökkenése és a legeltetés visszaszorulása a madárvilág vonatkozásában is számos faj – pl. az ugartyúk, a kék vércse, a túzok, a nagy goda és a piroslábú cankó – eltűnését, illetve állományaik drasztikus csökkenését okozta.

2. (7.) állomás: Mocsarak (Hamvajárák), rizskalitkák (Bogárházak) és élőhely-fejlesztések

A tájvédelmi körzet Hamvajárák nevű területességében több különálló mocsár („fertő”, „fenék”) maradványa található, melyek közül három – kiterjedését és jellegét tekintve – jelentős természeti értéket képvisel.

A Bogárház-hát felszínét, a Tisza ártéri öblözetének peremét hajdan ürmös pusztá és

Épül az élőhely-rekonstrukciót szolgáló gát (B. P.)

Kékvércsefiókák mesterséges költőládjában (B. P.)

telepeit népesítette be – a varjak társfészkelőiként. A múlt század 50-es éveiben is még 2000–2500 párra becsült országos állománya az ezredfordulóra harmadára csökkent – annak következtében, hogy a vetési varjak ellen indított „irtóhadjárat” eredményeként a koloniális fészkelés lehetőségét biztosító varjútelepek felszámolódtak. Ezzel párhuzamosan a táplálkozóterületként fontos gyepterületek legeltetési használata is vissza-

esett. (A kék vércse állományának vészes arányú megfogyatkozásához a vonulási útvonalon és a telelőhelyen ható veszélyeztető tényezők is hozzájárultak.) Ezen okok következtében a Hevesi-sík állománycsökkenése is igen drasztikus volt: a múlt századra becsült minimum 200 páros állomány napjainkra 35–40 párra esett vissza.

Az átfogó védelmi tevékenység nyomán a korábban tapasztalható egyértelmű csökkenés folyamata megállt és az utóbbi években a kék vércse állománya stabilizálódott. A kívánt növekedést a fészkelési lehetőségek biztosítása mellett a táplálkozóterületek optimalizálását biztosító élőhelykezelés hozhatja magával, ami több száz hektár gyepterület szürkemaráhával történő legeltetési kezelése révén valósul meg. A megfelelő létszámú legelő állomány a kék vércse számára egyik legfontosabb táplálékforrást jelentő rovarvilág faj- és egyedszám-növekedését eredményezi, ugyanakkor a legeltetett gyepek alacsony vegetációja a sikeres vadászat, a zsákmányállatok megszerzésének fontos feltétele.

Kék vércse (hím) portréja (B. P.)

TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLETEK A DÉL-HEVESI TÁJEGYSÉGBEN

ERDŐTELKI ARBORÉTUM TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET

(Védetté nyilvánítás: 1950; terület: 7,2 ha)

Az erdőtelki pusztát 1691-ben Buttler János, az egri vár kapitánya királyi adományként kapta meg. A Buttler család kihalása után – a XIX. század végén – a birtokot a kastéllyal Kovács József sebészprofesszor tanár vásárolta meg. Nevelt fia, dr. Kovács József 1913-ban vette át a birtok irányítását, aki szenvedélyes gyűjtőmunkával kezdte meg a kastélykert átalakítását. A kert gyűjteménye – 350 növényfajjal, -fajtával – az 1920-as, 1930-as évekre már országos hírnek örvendett. Kovács József érdeme, hogy bebizonyította, az Alföld szélsőséges éghajlata, zord tele és aszályos nyara mellett is lehet dendrológiai, tájképi kertet létesíteni. Emellett felismerte a természetvédelem génbankteremtő, -megőrző szerepét, a pozitív szelekció lehetőségét, és a fajok, egyedek védelme mellett az átörökítés, a szaporítás jelentőségére is gondolt.

Az arborétum gazdagságát jelzi, hogy ezen a kis területen jelenleg 1200-nál is több fa, cserje és évelő növény képviseli a különböző földrészek flóráját. A kert fenyőkből, tölgyekből, juharokból, vadgesztenyéből, puszpángokból és különleges évelő dísnövényekből szép gyűjteménnyel rendelkezik. Az

Az erdőtelki Buttler-kastély (K. G.)

Az arborétum tavát természetes forrás táplálja (K. G.)

egyetlen töről fakadt nehézszagú boróka (*Juniperus sabina*) Magyarország legnagyobb példányai közé tartozik. Szépek a páfrányfenyők (*Ginkgo biloba*), az ezüsttörzsű fenyő (*Pinus bungeana*) és a nagymagvú kaliforniai tiszafa (*Torreya californica*). Az egyik növénykülönlegesség a szillevelű gumifa (*Eucommia ulmoides*), amelyből mindkét nembeli egyed megtalálható itt. (Hazánkban csupán a Kámoni Arborétumban van e növényből, de csak porzós példány.)

Séta a kastélykertben (K. G.)

ERDŐTELKI ÉGERLÁP TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET

(Védetté nyilvánítás: 1989; terület: 18,1 ha)

Az Erdőtelki Arborétum közvetlen szomszédságában található terület védetté nyilvánításának célja az Alföldön mára megritkult éger- és fűzlápi, valamint a mocsári tölgyes növénytársulások élővilágának megőrzése volt. Az égerláp területen ered a Hevesi-sík egyik jelentős patakja, a Hanyi-ér, amely az értékes erdőtársulások vízszükségletét biztosítja.

Az égeres és a Hanyi-ér természetvédelmi szempontból legértékesebb növényfajai a mocsári gólyahír (*Caltha palustris*), a vízmelléki csukóka (*Scutellaria galericulata*) és az erdeikáka (*Scirpus sylvatica*). A Hanyi-ér és az égerláp mint vizes élőhely fontos két-éltűszaporodó-hely. Gyakori faj a vöröshasú unka (*Bombina bombina*) és a zöld varangy (*Bufo viridis*), de előfordul a dunai tarajosgöte (*Triturus dobrogicus*) és a mocsári béka (*Rana arvalis*) is. A terület madártani értékét az égeres szegélyein, cserjeszintben és a bolygatott növényzetű nyílt bokros gyepen és

Mocsári gólyahír (K. G.)

magaskórós élőhelyen költő, fészkelő énekesmadár-közösség jelenti. Az égeresben gyakori faj a fülemüle (*Luscinia megarhynchos*), a barátposzáta (*Sylvia atricapilla*), a kis poszáta (*Sylvia curruca*) és az erdei pinty (*Fringilla coelebs*). A ritkás fás-bokros élőhelyen jellemző faj a tövisszúró gébics (*Lanius collurio*) és a mezei poszáta (*Sylvia communis*). Az emlősök közül megemlíthető a hermelin (*Mustela erminea*), mely a település közelsége ellenére is előfordul a területen.

Az égerlápot a Hanyi forrása élteti (K. G.)

KERECSENDI-ERDŐ TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET

(Védetté nyilvánítás: 1959; terület: 119,6 ha)

A Bükkalja délnyugati peremén, a Laskó patak Alföldbe simuló teraszán található Kerecsendi-erdő (Berek-erdő) az egyik utolsó hírmondója azon erdőössztyepp-zónára jellemző, egykor kiterjedt erdősséget alkotó lösztölgyeseknek (*Aceri tatarico-Quercetum pubescentis-roboris* Zólyomi 1957), amelyek mára szinte teljesen eltűntek az ország területéről. A tatárjuharos lösztölgyes elszórt mozaikjai, degradált töredékei már csak az Alföld északi peremvidékén és a Mezőföldön lelhetőek fel. A lösztölgyes természeti értékeit egy 3,5 km hosszú tanösvény mutatja be.

(A Berek-erdő védett területe a jelzett tanösvényen gyalogosan szabadon látogatható. A természetvédelmi terület látogathatóságát az egyes fajok élőhelyeinek védelme érdekében a természetvédelmi kezelő – a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság – időszakosan korlátozhatja.)

Terepbejárás a lösztölgyesben (B. Cs.)

A Lógó-part, háttérben a Kerecsendi-erdő (Berek-erdő) (B. Cs.)

A BEREK-ERDŐ TANÖSVÉNY

Az irányjelző nyilakat követve választhatunk egy rövidebb, 1 km-es és egy hosszabb, 3,5 km hosszú sétaút közül, ahol öt állomás mutatja be a terület növény- és állatvilágát, tájtörténetét és az itt zajló természetvédelmi erdőkezelést. A séta közben, egy ligetes tisztáson pihenhetünk meg egy esőbeálló védelmében. A védett természeti terület a jelzett tanösvényen gyalogosan szabadon látogatható. A természetvédelmi terület látogathatóságát egyes fajok élőhelyeinek védelme érdekében a természetvédelmi kezelő időszakosan korlátozhatja.

Tájtörténet – kutatástörténet (5. állomás)

Az őskortól a középkorig az ártereket elválasztó folyóhátakon és a síkság peremterületein tenyésző tatarjuharos lösztölgyes kínálta az Alföldön élő ember számára a legideálisabb életfeltételeket. A helyenként ligetes erdőkben egyaránt lehetett vadászni, fát kitermelni, a gyepfoltokban legeltetni,

A Berek-erdő ábrázolása a II. katonai felmérésen

Látogatók a természetvédelmi területen (B. Cs.)

kaszálni, a csernozjomos talajt feltörve szántó-földeket kialakítani. Ezért az őskortól kezdve a lösztölgyesek területén alakult ki a szálláshelyek (később a falvak) legsűrűbb hálózata: a történelem során ezek a területek voltak leginkább kiteve az ember természetátalakító tevékenységének.

Az utolsó tízezer év antropogén hatásait (az őskori és középkori erdőirtásokat, a török hódoltság, valamint a 18–19. századi népességnövekedés által kiváltott szántóföldhiány következményeit) csupán a peremhelyzetű kerecsendi erdő élte túl. Fennmaradása annak köszönhető, hogy ez az erdőterület a 18. század elejétől a második világháborúig az egri érsekség fácánoskertje lett, s a földesúri birtokon fontos volt a fácánok ideális élőhelyének biztosítása, ezáltal a lösztölgyesekre jellemző elegyes, több lombkoronaszintű erdőkép megőrzése.

Az 1724-ben, Erdődy Gábor püspök által kialakított fácános és a hozzá kapcsolódó vadászház megépítésével hosszú időre biztosították az erdő fennmaradását és hasznosságát. A fácánkert az uradalom részéről szigorú gazdálkodási fegyelmet követelt meg, a helyi lakosság részére pedig köteleket jelentett. 1874-ben Samassa József egri érsek a jobbágyok föld- és legelőigényének engedve nagyobb arányú erdőkivágásokhoz kérte a megyei bizotmány engedélyét. A meghagyott 217,35 hektáros erdőterület az elkövetkező egy évszázad során a felére apadt, s a maradék erdő képezi a mai természetvédelmi területet. A politikai

változások következtében 1946-ban az érsekséget megfosztották tulajdonától, így a Kerecsendi-erdő is állami tulajdonba került. Ettől kezdődött az állami erdőgazdaság erdőgazdálkodói tevékenysége, ami jelentős hatást gyakorolt az erdő képre és fajösszetételére.

Zólyomi Bálint akadémikus munkája eredményeként 1959-ben az Országos Természetvédelmi Tanács természetvédelmi területté nyilvánította az erdőt. Az ökológiai jellegű kutatások azonban csak a '80-as '90-es években kezdődtek meg. Ekkor több kutató zoológiai, florisztikai, erdőtársulástani felméréseket végzett és a felvett fajok alapján a flóra és fauna kiértékelése is megtörtént. Kritikai elemzések is megfogalmazódtak az erdővel kapcsolatban, megindítva a vitát a terület „reliktum-jellegéről”, illetve az ültetett származék-erdő eredetéről. A kutatások eredményei és az európai uniós jogszabályok alapján, a biodiverzitás védelmének érdekében, 2004-ben a területet a Natura 2000 hálózat részeként, különleges természetmegőrzési területek

közé sorolták. Miután a vagyongazdálkodási jogosítvány a Bükk Nemzeti Park Igazgatóságához került (2010), elkezdődött az erdő természetvédelmi szemléletű erdőkezelése, az őshonos eredetű fajok megvédelme és az itt előforduló védett és fokozottan védett növény- és állatvilág megőrzése és bemutatása.

Természetvédelmi erdőkezelés (2. állomás)

Az erdő lombkorona szintjében a korábbi sarjerdőgazdálkodásnak köszönhetően felszaporodott csertölgy vált uralkodóvá, de állománybeli elegyedésében a molyhos- kocsányos- és kocsánytalan tölgy, valamint ezek hibridjei is megtalálhatók. A lösztölgyesek a felszakadozó jellegüket elvesztették, a záródó állományok lombkorona- és cserjeszintje feleltethető meg az eredeti társulásleírással. Szükséges volt, ezért egy szemléletbeli változásnak bekövetkeznie. A természetvédelmi erdőkezelések alapvető célja az erdők biológiai sokféleségének megőrzése és gyarapítása. Ennek elérése érdekében szükséges a folyamatos erdő-

Nagyezerjófű (T. L.)

Pázsitos nőszirm (T. L.)

A tavaszi erdő az erdei pinty énekétől hangos (F. A.)

Lábatlan gyík (Sz. T.)

borítású erdőkép biztosítása, a természetes erdődinamikai folyamatok érvényesítése, természetközeli módszerek alkalmazásával. Kis területigényű (1–2 famagasságnyi átmérő) szálalófeltok segítségével kerülnek felújításra az erdőrészetek, ahová a honos tölgyfajok és természetes elegyfajaik – molyhos, kocsányos és kocsánytalan tölgy, vadgyümölcsök – kerülnek telepítésre. A tájidegen fajok, úgy, mint akác és bálványfa egyedi törzsfűrésos módszerrel kerülnek eltávolításra a megmaradt erdőrészetekből. A területen korábban jellemző nagymértékű fahasználatok leállításra kerültek. Nagy hangsúlyt fektetünk az erdősítések befejezésére is. Pótlásokkal, ápolásokkal javítjuk az erdősítések fajokösszetételét, megmaradási esélyét. A természetvédelmi kezelés során a termőhelynek és klímának megfelelő faj- és korösszetételű, sarjzatatott és mageredetű erdőállomány megfelelő összhangját kívánjuk elérni. A hatékony természetvédelmi kezelések érdekében a vadállományt az erdő vadeltartó képességének szintjére szükséges csökkenteni.

Élővilág (3. állomás: növényvilág; 4. állomás: állatvilág)
A terület erdőállományainak nagy részét a tatárjuharos lösztölgyes (*Aceri tatarico-Ouercetum*) alkotja, melyben mind a négy honos tölgyfajunk (a kocsányos, a kocsánytalan, a cser- és a molyhos tölgy) megtalálható. Az erdőt zárt cserjeszint jellemzi, melyből kimagaslik, mintegy a második

lombkoronaszintbe „nyújtózkodik” a fényigényes tatárjuhar és a mezei juhar. A dús cserjeszint kialakításában több faj vesz részt: pl. a pusztai szegélycserjést alkotó kökény, az egybibés galagonya, a csepleszmegegy és parlagi rózsza. Az erdő igazi értékét a beszivárgó sztyeppelemek jelentik: mint például a barázdált csenkesz, a tavaszi hérics, a koloncos legyezőfű, a pannon bennszülött Jankatársóka és a pusztai meténg. A heglábak erdőszttyepp tölgyeseivel (bokorerdők, melegkedvelő tölgyesek) való rokonságot az erdősszttyepp fajok tömeges jelenléte mutatja, amelyek leginkább a félárnyékos erdőszttyeppet, laza záródású tölgyeseket kedvelik: mint például a nagyzezerjőfű, a gumós macskahere, az epergyöngyike, a magyar zergevirág és a sarjtelepképző pázsitos és tarka nőszirm. A lösztölgyesre jellemző, gazdag kora tavaszi hagymás-gumós (geofita) aszpektus

Feketerigó (F. A.)

„vezérnövénye” az odvas keltike, de előfordul benne az epergyöngyike, a bogláros szellőrózsa és a salátaboglárca is.

A főleg fagyalban és felverődő juharsarjakban gazdag, de erdőössztyepp fajokban szegényebb légyszárúsínttel rendelkező erdőállományok már átmenetet képeznek a dombvidéki cseres-tölgyesekkel (*Quercetum petraeae-cerris*). A völgytalpon hegylábperemi gyertyános-tölgyes (*Corydalo cavae-Carpinetum*) foltok is fennmaradtak.

A természetvédelmi terület gazdag bogár- és lepkefaunája több fokozottan védett fajt rejtget, mint például a magyar tavaszi fészűsbagoly és a ráncos gyászbogár.

Az erdőben nagyon fontos szerepe van az idős, odvasodó faegyedeknek, és a lábon álló vagy fekvő holt fáknak. Ezek az elpusztult fatörzsek olyan védett bogárfajok számára jelentenek élőhelyet, melyek lárvái száraz vagy korhadó fában fejlődnek (pl. a szarvasbogár, az orrszarvúbogár, a pompás virágbogár).

Zöldike (F. A.)

Számos védett és fokozottan védett madárfaj színesíti az erdő élővilágát: a különböző harkályfélék (pl. a közép fakopáncs és a fekete harkály) és az énekesmadarak mellett a fekete gólya is fészkel itt. Újabbán állandó téli vendég lett az uráli bagoly. Nappali ragadozók közül az egerészölyv és a karvaly vadászik a kisebb emlősökre és énekesmadarakra. Emlősök közül a mogorós és erdei pele, valamint a nyuszt emelhető ki.

Nagy hőscincér (M. G.)

Odvas keltike (F. A.)

AJÁNLOTT IRODALOM

- Bartha Dénes (szerk.) 2012: Magyarország ritka fa- és cserjefajainak atlasza. Kossuth Kiadó 352 p.
- Bihari Zoltán – Csorba Gábor – Heltai Miklós (szerk.) 2007: A magyarországi emlősök atlasza. Kossuth Kiadó 408 p.
- Borhidi Attila – Sánta Antal (szerk.) 1999: Vörös könyv Magyarország növénytakarulásairól 1. – 2. kötet. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, 1999. 362 + 404 p.
- Ecsedi Zoltán (szerk.) 2005: A Hortobágy madárvilága. Mezőgazda kiadó 588 p.
- Hadarics Tibor – Zalai Tamás (szerk.) 2008: Magyarország madarainak névjegyzéke. (Nomenclator avium Hungariae). Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest. 278 p.
- Havasi Norbert (szerk.) 2012: Heves megye helyi jelentőségű védett természeti értékei. Kaptárkő Természetvédelmi és Kulturális Egyesület, Eger, 100 p.
- Király Gergely (szerk.) 2009: Új magyar fűvészkönyv I. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, 616 p.
- Merkel Ottó – Vig Károly 2009: Bogarak a Pannon régióban. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, B. K. L. Kiadó, Magyar Természettudományi Múzeum. Szombathely 496 p.
- Mihály Botond – Dr. Botta-Dukát Zoltán (2004): Biológiai inváziók Magyarországon: Özönnövények. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, 408 p.
- Molnár Attila – Sulyok József – Vidéki Róbert 1998: Vadon élő orchideák. Mezőgazda Kiadó 160 p.
- Péchy Tamás – Haraszthy László 1997: Magyarország kételtűi és hullői. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest.
- Rakonczay Zoltán (szerk.) 1989: Vörös könyv. A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok. Akadémiai Kiadó, Budapest 359 p.
- Tardy János (szerk.) 1996: Magyarország települések védett természeti értékei. Mezőgazda Kiadó 665 pp.
- Varga Zoltán 2002: Ők élnek Pannóniában. Well-Press Kiadó Kft. 212 p.

Tanösvény mutatja be a Berek-erdő természeti értékeit (B. Cs.)

THE HEVES GRASSLANDS LANDSCAPE PROTECTION AREA

The landscape protection area is located on the Hevesi-plain that lies in the Tisza-valley and on the pediments of Mátra and Bükk (both parts of the North Hungarian Mountains). The arenaceous collovium that forms the basin of the area was deposited by streams coming from the mountains, such as Laskó- and Eger creeks. The transitional natural conditions in the area are caused by its transitional location between high- and low-land.

The flora of the area is mostly characterised by alkaline wetlands. The effect of human activity played an important role in their formation and preservation. Although the vegetation of the alkaline wetland here is quite sparse, we can find mosaic habitats here, depending on the various types of microrelief formations. The mosaicity depends on the duration of exposure to floods and the salinization and erosion level of the soil. The most beautiful examples of the mosaic-like, so-called alkaline berms are found in the Hosszú- and Ludas-swamps in Pély, in the Templom-dűlő in Jászivány and in the area of Sarud. Live yellow-spine thistle (*Cirsium brachycephalum*), angled clover (*Trifolium angulatum*) and lateral-leaved buttercup (*Ranunculus lateriflorus*) are the most common plants of the alkaline marshes with typical vegetation of alkali bulrush, floating sweet grass and slough grass.

The swamps are surrounded by alkaline streams with typical vegetation of annuals like *Pholiurus pannonicus*, sparse-flowered plantain (*Plantago tenuiflora*) and tiny mouse-tail (*Myosurus minimus*).

The most extensive areas are alkaline grasslands covered by sea wormwood (*Artemisia maritima*) and common yarrow (*Achillea millefolium*), traditionally used for grazing. The more humid weather of recent years resulted in the appearance of sedge amphibious communities (*Isoëto-Nanojuncetea*) like prostrate false pimpernel (*Lindernia procumbens*), whorled waterwort (*Elatine alsinastrum*), Hungarian waterwort (*Elatine hungarica*) and mudwort (*Limosella aquatica*) along the water-covered edges of swamps and fields.

Campanulo-Stipetum tirsae - a plant association characteristic of alkaline grasslands also rich in loess species – has importance because of its significance in vegetation history. The most valuable formations can be found in Nagy-Hányi in Dormánd. The most common species are seashore iris (*Iris spuria*), hog's fennel (*Peucedanum officinale*) and Mich-aelmas daisy (*Aster sedifolius*).

Loess grasslands have been used and cultivated since the Neolithic era. Remnants were found mostly on frontiers, ramparts (Csörsz-ditch) and loess ridges protruding from alkaline grasslands. The most significant loess species: Jerusalem sage (*Phlomis tuberosa*), *Seseli varium*, *Linaria kocianovichii* and German inula (*Inula germanica*) are the most significant ones among the valuable loess species of the landscape protection area. On the loess grasslands of pediments, resident species of hills have remained, e.g.: Slovak penny-cress (*Thlaspi jankae*), red viper's bugloss (*Echium maculatum*) and common grape hyacinth (*Muscari botryoides*).

In spite of the radical transformation of the landscape and constantly changing land use, the region has a rich animal habitat. The red-headed harpalus beetle (*Harpalus latus*) and flattened licinus (*Licinus depressus*), are typical ground beetles of the alkaline wetlands, while the *Calathus fuscipes* and strawberry seed beetle (*Harpalus rufipes*) occur in several other habitat types.

The "wooded-steppe like" shrubby, silver berry grasslands, the smaller forest patches, the plain, treeless plots and saltmarshes provide the most significant habitats for diurnal butterflies. It is rather interesting that besides the quite common short-tailed blues (*Everes argiades*) many eastern short-tailed blues (*Everes decoloratus*) were found here. The large copper (*Lycaena dispar*) is a protected species of sorrel marshes, while the southern festoon (*Zerynthia polyxena*) is typical of the birthwort covered canal-side sections.

Spiders of the Hevesi plain represent the typical araneida of lowland saline areas. Besides many nationwide-spread species, true rarities can be found here. The most common diurnal species are wolf spiders that catch their pray without a web. The most typical among them are field wolf spiders (*Pardosa agrestis*). Ground spiders that hide under rocks or in cracks of the soil during the day, also hunt without making a web.

The highest numbers of amphibians can be found in areas seasonally covered with water. The fire-bellied toad (*Bombina bombina*), also protected by EU regulations, is a common species here, together with common spadefoot (*Pellobates fuscus*), common toad (*Bufo bufo*), european green toad (*Bufo viridis*), European tree frog (*Hyla arborea*), edible frog (*Rana esculenta*) and marsh frog (*Rana ridibunda*).

The most significant natural value of the area lies in the rare and endangered bird species that live here. Due to its outstanding ornithological significance, the area is listed in the inventory of Important Bird Areas (IBA). Out of the 368 bird species of Hungary, 259 has been observed in the area so far. Typical nestling species, such as the European roller (*Coracias garrulus*), the Eurasian stone-curlew (*Burhinus oedice-nemus*), the eastern imperial eagle (*Aquila heliaca*), the saker falcon (*Falco cherrug*) and the Montagu's harrier (*Circus pygargus*) live here. The most precious asset of the area is its stock of great bustards (*Otis tarda*). During the migration season, masses of shore birds find their safe resting and feeding place here, while in wintertime, white-tailed eagles (*Haliaeetus albicilla*) appear in large numbers.

As for mammals, the most valuable species are the European otter (*Lutra lutra*), the wildcat (*Felis sylvestris*) and the steppe polecat (*Mustela eversmanni*).

Berek forest (Kerecsend forest Nature Reserve), located on the southwestern edge of Bükkalja, on Laskó-creek's terrace outstretching to the Great Plain, is one of the last remnants of tatarian maple forests (*Aceri tatarico-Quercetum pubescentis-roboris* Zólyomi 1957) that once covered vast areas of steppic woodlands. The scattered mosaics and degraded fragments of the former tatarian maple steppic woodlands are only to be found at the northern edge of the Great Plain and in Mezőföld today.

Ürge (T. L.)

A SOROZAT EDDIG MEGJELENT FÜZETEI

1. VARÁZSLATOS KARSZTVIDÉK
2. CSEPPKÖVEK, DENEVÉREK, ÓSEMBEREK
3. IPOLYTARNÓCTÓL A LONG-ERDŐIG
4. HOLLÓKÓTÓL A BODROGZUGIG
5. ABAÚJ ÉS ZEMPLEN TÁJVÉDELMI KÖRZETEI
6. TÁJVÉDELMI KÖRZETEK A TISZA MENTÉN
7. KAPTÁRKÖVEK VÖLGYE
8. EX LEGE VÉDETT ÉRTEKEK
9. SOKSZÍNŰ ÉLŐVILÁG
10. AZ ÖRDÖGTORNYOKTÓL A PATKÓNYOMOS KÖVEKIG
11. A SZALAJKA-VÖLGY: A BÜKK ÉSZAKI KAPUJA
12. THE MAGIC KARST. PROTECTION OF THE NATURAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE BÜKK NATIONAL PARK
13. FROM THE DEVIL'S TOWERS TO THE ROCKS WITH HORSE-SHOE TRACKS
14. KIRÁNDULÁSOK A BAZALTVULKÁNOK FÖLDJÉN.
TANÖSVÉNYEK ÉS KÖRNYEZETISMERETI BEMUTATÓHELYEK
A KARANCS-MEDVES ÉS A CSERES-HEGYSÉG
TÁJVÉDELMI KÖRZETBEN
15. TÁJBAN ÉLŐ EREDETMONDÁK. JELES KÖVEK, REGÉLŐ
HELYEK A BOLHÁD TERÜLETÉN
16. BAGLYAS-KŐ VÁR TERMÉSZETVÉDELMI LÁTOGATÓKÖZPONT
17. AJNÁCSKÓ ÉS KÖRNYÉKE – HAJNÁČKA A OKOLIE

SOROZATSZERKESZTŐ:

BARÁZ CSABA

ÍRTA ÉS SZERKESZTETTE:

BARÁZ CSABA, BORBÁTH PÉTER,
FERENC ATTILA, SASVÁRI JÁNOS,
SCHMOTZER ANDRÁS,
TÓTH LÁSZLÓ

FORDÍTOTTA ÉS LEKTORÁLTA:

KANGÚR MÁRK,
DR. DÁVID LÓRÁNT

A FÉNYKÉPEKET ÉS AZ ÁBRÁKAT
KÉSZÍTETTE:

BARÁZ CSABA (B. Cs.),
BORBÁTH PÉTER (B. P.),
CSÁSZÁR ZSUZSANNA (Cs. Zs.),
FERENC ATTILA (F. A.),
HOROGSZEGI TAMÁS (H. T.),
JAKAB TIBOR (J. T.),
JÓZSA ÁRPÁD CSABA (J. Á. Cs.),
KISS GÁBOR (K. G.),
KOROMPAI TAMÁS (K. T.),
LOTHAR LANG (L. L.),
LUDÁNYI GYULA (L. Gy.),
RAUSZ RITA (R. R.),
SCHMOTZER ANDRÁS (S. A.),
SZÉLES TAMÁS (Sz. T.),
TÁBORSKÁ JANA (T. J.),
TÓTH LÁSZLÓ (T. L.)

A TÉRKÉPEKET SZERKESZTETTE:

BARÁZ CSABA,
BARÁZ CSONGOR DÖMÖTÖR,
KATONA ZOLTÁN –
A&Z 1.1 TÉRKÉPMŰHELY

KIADJA:

BÜKKI NEMZETI PARK IGAZGATÓSÁG

FELELŐS KIADÓ:

DR. HORVÁTH ÁKOS IGAZGATÓ

NYOMDAI MUNKÁK:

GARAMOND KFT. EGER

GRAFIKA ÉS TÖRDELÉS:

MOLNÁR ZOLTÁN

ISBN 978-963-9817-38-8

EGER, 2014

Magyarország-Szlovákia
Határon Átnyúló Együttműködési
Program 2007-2013

Partnerséget építünk

Európai Unió

Európai Regionális Fejlesztési Alap

Készült a „Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013 HUSK/1101” keretében a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság (Eger) által elnyert „Komplex természetvédelmi látogató-tájékoztató rendszer kialakítása a határ menti térségben” című projekt (regisztrációs szám: HUSK/1101/2.2.1/0344) részeként.

A programmal kapcsolatos további információk a www.husk-cbc.eu honlapon érhetők el.

Jelen kiadvány tartalma nem feltétlenül tükrözi az Európai Unió hivatalos álláspontját.